

בית מורשת משטרת ישראל

משטרה והיסטוריה

גיליון מס' 5
תשפ"ד 2023

All Rights Reserved
Copyright © 2023

כל הזכויות שמורות
© תשפ"ד

אין להקליט, לשכפל, לצלם, לתרגם, לאחסן במאגר מידע או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו
בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום והקלטה)
ללא אישור בכתב מאת משטרת ישראל

עורכת: נעמי לבנקרון
עריכה לשונית: דניאלה רפאלי
עריכה ותרגום מאנגלית: גבריאל לני
גרפיקה: סטודיו באטה, אוקסנה קרבצוב

נדפס בישראל
ISSN 2664-2077
Printed in Israel

ועדה אקדמית: טל יונתן-זמיר, אורית רוזין,
ענת שטרן, יגאל שפי

התמונה בשער הקדמי: חוקר מז"פ בזירת פשע, תאריך לא ידוע. באדיבות משפחת שקמוני.

התמונה בשער האחורי: המשמר האזרחי, הג"א, 1941. צילום זולטן קלוגר, אוסף התצלומים של זולטן
קלוגר, ארכיון המדינה.

”תיאטרון הפשע של שקמוני” פושעים, בלשים וייצוגיהם התרבותיים במחלקה לזיהוי פלילי של משטרת ישראל (1949-1969)

נעמי לבנקרון ואורלי יורדן*

זירת הפשע מהווה מקור חשוב לאיסוף ההוכחות הנחוצות לתביעה. תיעוד זירות הפשע ואיסוף ראיות בשטחן מספקים אמצעים לברור העובדות, שבהמשך תאפשרנה לבית המשפט להכריע בדבר אשמת הנאשם בעבירה המיוחסת לו. מכאן, מובנת מאליה חשיבות פעילותו של החוקר בזירה, המנסה לפענח את צפונותיה ולאחר את העברייני שפעל בה. אחד החוקרים החלוצים שפעלו בתחום זה בישראל היה מנשה שקמוני, שעבד שנים ארוכות כמורה למלאכה, ולעיתים עסק גם בבניית תפאורות. רעיון שהגה אגב קריאת ספר בלשי הוביל לגיוסו למשטרת ישראל, ולהפיכתו לדמות חשובה ומרכזית בפעילות המחלקה לזיהוי פלילי. המאמר מתחקה אחר מסלולה הכפול של עבודתו, הפרקטי והסימבולי: כחוקר מז”פ הוא פיתח מגוון שיטות עבודה לפענוח זירות פשע, תוך יישום פרקטיקות מדעיות מתחומים שונים. במקביל, הובלטה דמותו בתקשורת ובידי המשטרה כמי שהפך לבן דמותו הישראלי של שרלוק הולמס המיתולוגי, וסמל ליכולתה של החברה הנורמטיבית לגבור באמצעים מדעיים, מתקדמים ורציונליים על העברייני, שסימן את היפוכם של המדע, הקדמה והיושרה.

* נעמי לבנקרון היא מרצה במחלקה ללימודים רב-תחומיים במכללה האקדמית כנרת ובפקולטה למשפטים של האוניברסיטה העברית. אורלי יורדן היא משפטנית ובעלת תואר שני בקרימינולוגיה עם התמחות במדע פורנזי, חוקרת זירות פשע חמור לשעבר במז”פ. מחקר זה לא היה בא אל אוויר העולם אלמלא האוסף הנפלא של משפחת שקמוני, ואנו אסירות תודה על שהעמידו אותנו לרשותנו, ובעיקר לאופיר קשת על העצה הטובה והסיוע לאורך כל הדרך. כל התמונות במאמר מופיעות באדיבות המשפחה. אנו מודות לצוות בית המורשת, על עזרתו הרבה באיתור הדגמים של שקמוני (אחד מהם נמצא כיום בתצוגת בית המורשת), ועל יצירת הקשר הראשוני עם בני משפחתו: לפרופ’ יוסף אלמוג, ראש מז”פ לשעבר, על הליווי והתמיכה; וכן לכל מי שקראו טיוטות מוקדמות של המאמר, מן המשטרה ומן האקדמיה, והערותיהם המחישו את התועלת שבשילוב שבין השתיים: יוסף אוחיון, רועי אירני, ניצנה בן-דוד, רבקה ברוט, ראובן גפני, הגר חג’ג’-ברגר, עוזי נבות, חיים צרפתי, אפרת קנטור, עודד רון, אבי רוניק והשופוט/ת האנונימי/ת. הצוות הנחוש של ספריית המכללה האקדמית כנרת יצא מגדרו והפגין מיומנות בלשית ממש באיתור חומרים חשובים למחקר. תודה אחרונה אנו חבות לשיאון דהן, עוזרת המחקר חסרת התחליף, שהשקיעה שעות ארוכות בסריקת האוסף הארכיוני של משפחת שקמוני, כמו גם במחקר האקדמי.

מבוא

זירת הפשע מהווה מקור מידע חשוב להליך הפלילי. תיעוד שלה ואיסוף ראיות בשטחה מספק אמצעים לבירור האירועים שהתרחשו בה, האם וכיצד ניתן למקם בה את החשוד, וכיצד יוכרע גורלו. מכאן, מאליה תובן חשיבות עבודתו של החוקר המשטרי בזירה, המנסה לפענח את צפונותיה ולאחר את הסימנים שהותיר בה העבריין. חוקר זה, המהווה גשר בין החברה הנורמטיבית לבין העבריין, הפך זה מכבר למושאם של אינספור ייצוגים תרבותיים, המשעתקים את המאבק הנצחי בין השניים.

במשטרת ישראל, כבר בימיה הראשונים, הוקמה המחלקה לזיהוי פלילי (להלן: מז"פ), באגף לחקירות ופשעים. הקמתה הצריכה את המשטרה להתמודד הן עם הקשיים הכרוכים באיתור כוח אדם מתאים והכשרתו, והן עם חינוך האזרח הישראלי החדש, בדבר מהותה של המשטרה, תפקידה כמשרתת הציבור, ויכולותיה ללכידת עבריינים. אך דלות משאביה של המשטרה, שעמדה ביחס הפוך לממדי הפשיעה, אילצה אותה להזדקק ל"מכפיל כוח", שאותו קיוותה למצוא, כפי שימחיש המאמר, בייצוגים תרבותיים של עבודתה.

אחד מחלוצי מז"פ היה מנשה שקמוני, חוקר זירות פשע שתרם רבות לעיצוב המחלקה ולהתפתחותה. מסלול חייו עד לגיוסו למשטרה היה רחוק מלאפיין את השוטר המצוי: מורה למלאכה ובונה תפאורות ב"הבימה". רעיון שהגה אגב קריאת ספר בלשי הוביל לגיוסו למשטרת ישראל בשנת 1949, ולהפיכתו לדמות חשובה ומרכזית בפעילות מז"פ. המאמר מתחקה אחר מסלולה הכפול של עבודתו, שסיפקה את המענה לאתגרי כוח האדם וחינוך הציבור: במישור הפרקטי, כחוקר מז"פ, הוא יישם ופיתח מגוון שיטות עבודה לפענוח זירות פשע; ובמקביל, במישור הסימבולי, הובלטה דמותו בתקשורת ובידי המשטרה כמי שהפך לבן-דמותו הישראלי של שרלוק הולמס המיתולוגי, המסמל את יכולתה של החברה הנורמטיבית לגבור באמצעים מדעיים, מתקדמים ורציונליים על העבריין.

חלקו הראשון של המאמר סוקר ממעוף הציפור את התפתחות הקרימינולוגיה בכלל והענף הפורנזי שלה בפרט בבריטניה במאה התשע-עשרה ובמחצית הראשונה של המאה העשרים, וכן בתקופת המנדט בפלשתינה. בתוך כך, נבחן את התפתחות השיטות לחקירת זירות פשע במשטרה המודרנית, ואת תרגום דמותם של החוקרים לייצוגים תרבותיים שהתגלמו בדמות הבלש המודרני, המככבת עד היום בקולנוע, בסדרות טלוויזיה, בתקשורת ובספרות. היקפם העצום של ייצוגים תרבותיים אלה מלמד על צימאונן של הציבור הנורמטיבי לדמות הבלש, כגשר המייצר דיאלוג מתמשך בין הפשיעה לסוגיה השונים, לבין שיטות החקירה המדעיות והאינטלקטואליות, שבאמצעותן מנסה הבלש להכניע את העבריין.

חלקו השני של המאמר מפנה זרקור אל עבר דמותו הייחודית והנשכחת של מנשה שקמוני. נציג את המעט הידוע על חייו האישיים, את דרכו אל המשטרה ואל זירות

הפשע, ונתמקד בסוגי התיקים שבהם היה מעורב, בעיקר תיקי פשיעה חמורה, ובכלי העבודה שבהם השתמש. חלק זה של המאמר ינוע בין שני רבדים: האחד, תיאורי גרידא, ובמסגרתו נתאר את עבודתו החלוצית והחשובה כשלעצמה של שקמוני, ואת ההערכה הרבה שלה זכתה במשטרה, בבתי המשפט, בתקשורת ובציבור. ברובד השני, נבקש להשתמש בדמותו כמורה דרך אל עולם הפשע הישראלי בתקופת המחקר, ואל תפיסות סטראוטיפיות שאפיינו את יחס החברה והמשטרה כלפיו. באמצעותם, נבקש לבחון הן את עבודתו של שקמוני, הן את מטרת תהליך המיסטיפיקציה של דמותו, ומדוע היה כישלונה של עבודתו – מובטח מראש.

מכיוון שתהליכי הקמתה של מז”פ ומיסודה במשטרת ישראל לא נחקרו עד היום, ניגשנו למחקר הארכיוני בחשש רב, שהתגלה כמחוסר יסוד; שכן, חלומה של כל היסטוריונית, על מציאת ארגו מסמכים עמוס לעייפה, הטמון בעליית גג כלשהי, התממש עבורנו. האוצר הבלום אותר אצל אופיר קשת, נכדו של שקמוני, שחלק אותו איתנו באדיבות ובנדיבות. החומרים האצורים בו פתחו בפנינו צוהר ייחודי ומרתק אל זירות הפשע של מדינת ישראל בשנות החמישים, והעידו על עבודתו של שקמוני ממקור ראשון. עם זאת, מה שהיווה ארגו אוצרות עבור היסטוריוניות, כלל בתוכו מנעד קודר של טרגדיות אנושיות, המתועדות בדוחות דקדקניים ומצמררים, ותמונות של גופות, זירות פשע שטופות דם וכלי משחית שבהם קופחו חיי אדם.

מקור חשוב נוסף היה ספר שכתב שקמוני לאחר פרישתו מן המשטרה (1969),¹ ובמועד זה מסתיימת תקופת מחקרנו, שראשיתה במועד גיוסו (1949). אך בספר זה, רב הנסתר על הגלוי: בשונה מאוטוביוגרפיה, החושפת חלקים מחיי הכותב לפי בחירתו, הרי ששקמוני יצר וורקוגרפיה, כפי שכינינו אותה, ובה עסק רק בפרשיות שבהן טיפל במהלך עבודתו. את סיפור חייו עד גיוסו למשטרה, לבטוי המקצועיים, רגשותיו, או פרטים בנוגע לחייו האישיים – הותיר מחוץ לספרו.

מידע על מז”פ איתרנו בבית מורשת משטרת ישראל, לרבות נהלים, כתבי עת ודוחות של משטרת המנדט ומשטרת ישראל. נוסף על כך, נאספו פסקי דין, ולמעלה ממאתיים מאמרי עיתונות. בתקופת המחקר עדיין ניתנה לעיתונאים נגישות לרבות מזירות הפשע, וכתבתם על אודותיה התאפיינה לא פעם בשפה שאינה נופלת מזו של מותחן בלשי מצוי; העיתונאים תיארו בדקדקנות את המנח שבו נמצאה הגופה, פרטי לבושה, מיקומם של כתמי הדם ועוד. שיחותינו עם נכדו של שקמוני, אופיר קשת, וכן עם עוזי נבות, שהחליף את שקמוני עם פרישתו מן המשטרה, סייעו לעיבוי והשלמת המידע המצוי בידינו.

1 מנשה שקמוני הוכחה חותכת לפשע (1969) (להלן: שקמוני).

א. חקר זירות הפשע: בין פרקטיקה לייצוגים תרבותיים

1. ההיסטוריה הסוציו-משפטית של חקר זירות פשע

זירת הפשע מהווה מקור חשוב למידע על עבירה שבוצעה, ולחוקרי המשטרה שמור תפקיד מרכזי בפענוח צפונותיה, תוך איסוף ראיות ותיעוד מדויק שלה. שחקנים שונים בעולם אכיפת החוק ישתמשו בכל אלה גם לאחר שחדלה הזירה להתקיים או השתנתה, ומבלי שידרשו לבקר בה. אך על מנת להבין את משמעות תפקידו של הבלש בזירת הפשע, יש להתחקות אחר שורשיו ההיסטוריים.

דמות זו, הן האמיתית והן הבדיונית הספרותית, באה לאוויר העולם בבריטניה במאה התשע-עשרה, תקופה שהתאפיינה בשינויים מתמשכים ונרחבים בהיקפם, לרבות תיעוש, עיור, חילון, הגירה המונית, התפתחות המדע, ובקצרה – קריסת הסדר הישן, והמרתו בסדר חדש.

שינויים רבים ומגוונים אלה יצרו, בו בזמן, תקוות ופחדים, שכן, לצד שינויים חיוביים מעיקרם הופיעו גם כאלה שעוררו פחד ורתיעה, ובעיקר האנומיה העירונית, על הצפיפות, הניכור וחוסר היציבות החברתית המאפיינים אותה, וכן פשיעה והתדרדרות מוסרית.² הניוון החברתי שנשקף מתופעות אלה נתפס כמאיים על האידיאולוגיה הלאומית, על התרבות ועל הקדמה, אך לא פחות מכך – כמאיים על החיים, הביטחון והרכוש של המעמד הבינוני.

התפתחות טכנולוגיית הדפוס וכלי התחבורה אפשרה את תפוצתה הנרחבת של עיתונות ההמונים, אשר העצימה חרדות אלה באמצעות המידע שהפיצה במהירות וביעילות על אודות הפשיעה. תלותה של העיתונות בפרסום מסחרי הצריכה אותה למשוך מספר רב של קוראים באמצעות סיקור סנסציוני, ותיקי פשיעה חמורה התאימו בהחלט למטרה זו, הגם שלא שיקפו את מאפייני הפשיעה הנפוצה.³ תהליכים אלה הובילו ל"המצאת הפושע",⁴ המסמן את גבולותיה של החברה הנורמטיבית ומשמש מושא לחרדתה הקולקטיבית מפניו.⁵ ומעתה, כפי שטען פרנץ פון ליסט, לא נשפט עוד

2 LOUISE SHELLY, CRIME AND MODERNIZATION: THE IMPACT OF INDUSTRIALIZATION AND URBANIZATION ON CRIME (1981); JULIA LAITE, COMMON PROSTITUTE AND ORDINARY CITIZENS (2012).

3 NEWSPAPER HISTORY FROM THE SEVENTEENTH CENTURY TO THE PRESENT (George Boyce, James Curran & Pauline Wingate eds., 1978).

4 RICHARD F. WETZELL, INVENTING THE CRIMINAL: A HISTORY OF GERMAN CRIMINOLOGY, 1880-1945, 644 (2000).

5 לדיון בתפקידה של הסטייה החברתית בסימון גבולות החברה ראו דבורה ברנשטיין נשים בשוליים: מגדר ולאומיות בתל אביב המנדטורית (2008).

הפשע לפי העבירה שביצע, כי אם לפי מידת הסכנה שייצר ביחס לצביונה האידיאלי המדומיין של החברה.⁶

אין פלא, אם כך, כי הקרימינולוגיה התפתחה בתקופה זו דווקא, וביקשה לחקור את גורמי הפשיעה והטיפול בה בשיטות מדעיות.⁷ לצידה התפתחה גם המשטרה המודרנית, שהציבה לעצמה כמה עקרונות יסוד מרכזיים: השגת אמון הציבור ללא כפיית כוחה עליו; מניעת הפשיעה; אכיפת החוק אם בוצעה עבירה; והגנה על הסדר הציבורי עוד בטרם הופר.⁸ עם זאת, הציבור לא רחש אהדה למשטרה בראשית דרכה, וראה בעצם קיומה התערבות בחייו מצד הממשלה והאליטות המנסות לפגוע בזכותו החוקתית לחירות. שוטרים עוררו תסיסה והתנגדות, ואזרחים התעמתו עימם ואף תקפו אותם באלימות.⁹ חרף העובדה שההיסטוריה של המשטרה, ובעיקר זו הוויקטוריאנית, היוותה מושא למחקר נרחב, הוא הוקדש ברובו לאלה שבמדים ובמידה פחותה לבלשים ולחוקרי זירות רצח, ולפיכך המידע הקיים על אודות עבודתם עודנו חלקי.¹⁰ הסתייגות רבה הופנתה כלפי הסקוטלנד יארד עם הקמתו (1842), ויציאת הסוכנים הסמויים הראשונים לרחובות לצורך איסוף מידע עוררה סערה ציבורית, מתוך תפיסתם כמרגלים אחר הציבור. סערה זו שככה בהדרגה, ואפשרה את הקמת המחלקה לחקירות פליליות בסקוטלנד יארד, שכללה בלשים בלבוש אזרחי.¹¹

אך הרפורמה המקיפה שביקש עידן הנאורות לחולל ביחס לאכיפת החוק,¹² כמו גם פעולת איתור העבריינים עצמם, הצריכו יותר מאשר שוטרים לבושים בבגדים אזרחיים. לפיכך, הייתה המאה התשע-עשרה ערש הקרימינולוגיה הפורנוזית, שבמסגרתה נרתם

6 גל הרץ “שני פנים לקרימינולוגיה: הנס גרוס בין זיהוי פלילי לאפיון גזעי” משפט, חברה ותרבות ד 37, 27 (2021) (להלן: הרץ “שני פנים”).

7 DAVID G. HORN, THE CRIMINAL BODY: LOMBROSO AND THE ANATOMY OF DEVIANCE (2003); CLAIRE VALIER, THEORIES OF CRIME AND PUNISHMENT 15 (2002); DAVID HORN, THE CRIMINAL BODY: LOMBROSO AND THE ANATOMY OF DEVIANCE (2003).

8 לתהליך התפתחותה הכללי של המשטרה ראו CLIVE EMSLEY, SHORT HISTORY OF POLICE AND POLICING (2021).

9 David Churchill, ‘I am just the man for Upsetting you Bloody Bobbies’: Popular Antimosity towards the Police in Late Nineteenth-Century Leeds, 39(2) SOCIAL HISTORY 248 (2014); Matteo Tiratelli, Crowds, Police and Provocations: Temporal Patterns of Rioting in Britain, 1800–1939, 56(4) SOCIOLOGY 749 (2022).

10 לאחר החריגים המועטים מכלל זה ראו את מקבץ המאמרים המרתק: POLICE DETECTIVES IN HISTORY, 1750–1950 (Clive Emsley & Haia Shpayer-Makov, eds., 2006).

11 DOUGLAS GORDON BROWN, THE RISE OF SCOTLAND YARD: A HISTORY OF THE METROPOLITAN POLICE (1977).

12 לדין בשינויים אלה, וביקורת חריפה עליהם, ראו מישל פוקו לפקח ולהעניש: הולדת בית הסוהר (דניאלה יואל מתרגמת 2015).

המדע לצורך איסוף נתונים מזירות פשע באופן סדור ושיטתי,¹³ באמצעים כגון בדיקת טביעות אצבע,¹⁴ צילומן¹⁵ ועוד.

אחת הדמויות הבולטות בתחום זה הייתה המשפטן האוסטרי הנס גרוס (1847-1915), תובע שהפך לשופט חוקר, ופעל רבות להידוק הקשר בין הקרימינולוגיה לבין עולם אכיפת החוק.¹⁶ גרוס השתמש בכמה טכניקות מדעיות, שחלקן הקדימו את זמנו, בחקירת זירות הפשע, כגון צילום ושרטוט הזירה, תיעוד עקבות שנמצאו בה, או בדיקת נתזי דם. נוסף על כך, נהג לסווג אנשים לפי גיל, מין, דת, מקצוע, שפת גוף, לבוש, הרגלים או השתייכות אתנית, ובחן את מידת העקביות והמהימנות בדברי חשודים ועדים, תוך חיפוש אחר סתירות פנימיות: "איכר בעל ידע ספרותי, נערה מקומית שדיבורה נטול דיאלקט, בגדים שאינם תואמים את מעמדו של אדם: כל אלה מעלים חשד לחוסר אותנטיות, ועל כן יכולים להעיד על עבריינות".¹⁷

כך, חרף אצטלת הנאורות המדעית, קיבעו והעמיקו הסטראוטיפים האתניים והתרבותיים שיצר גרוס תפיסות עולם גזעניות ושמרניות, ושימשו לשימור פערים מעמדיים ואתניים. קבוצות מיעוט סומנו כ"אחרים", עובדה שאפשרה פתולוגיזציה של דמותם, ותיאורם כנעדרי תבונה ושיקול דעת, הבוחרים בשל כך בפשע כדרך חיים. שיטור יתר היה תוצר מתבקש כמעט של תפיסות אלה, והוא השתמר לצידן עד היום.¹⁸

לצד חקר הפשיעה, עסק גרוס גם בהכשרת שוטרים ושופטים. מתוך תפיסתו את העבריינין כאדם מנוון, לא רציונלי, המושפע מדחפים בלתי נשלטים ומנוע מלערוך בחירות מושכלות, דרש גרוס מן השוטר להיות היפוכו המוחלט, ולפעול בקור רוח, באופן רציונלי ומחושב. ארגו הכלים של השוטר צריך היה לכלול ידע תרבותי נרחב, אך גם ספקנות, ביקורתיות וחשדנות, על מנת שיוכל לזהות צרימות בתוך מגוון המידע העומד לרשותו, כמו גם הטיות אפשריות שלו עצמו.¹⁹ בספרו על החקירה הפלילית (1906), שנועד לשוטרים ושופטים, כתב גרוס:

CRIMINALS AND THEIR SCIENTISTS: THE HISTORY OF CRIMINOLOGY IN INTERNATIONAL PERSPECTIVE 105 (Peter Becker & Richard F. Wetzel eds., 2006).

Julia A. Laite & Mary Gordon, *Taking Nellie Johnson's Fingerprints: Prostitutes and Legal Identity in Early Twentieth-Century London* 65 HISTORY WORKSHOP JOURNAL 96 (2008); FRANCIS GALTON, FINGERPRINTS (1892).

Lela Graybill, *The Forensic Eye and the Public Mind: The Bertillon System of Crime Scene Photography*, 8(1) CULTURAL HISTORY 94 (2019).

Ian Burney & Neil Pemberton, הרץ "שני פנים", לעיל ה"ש" 6, בעמ' 29. לדיון נוסף בגרוס ראו, *Making Space for Criminalistics: Hans Gross and Fin-de-Siecle CSI*, 44 STUDIES IN HISTORY AND PHILOSOPHY OF BIOLOGICAL AND BIOMEDICAL SCIENCES 16 (2013).

17 הרץ, שם, בעמ' 36.

18 שם, בעמ' 38. ראו גם Burney & Pemberton, לעיל ה"ש" 16.

19 הרץ, שם, בעמ' 35-39.

קצין חוקר שמתלבט, מתחיל לעבוד ללא מטרה, מתחיל בתוכנית רק כדי להיכשל ביישומה, מציג שאלות חסרות תועלת לכל עבר, ונותן פקודות רק על מנת לבטל אותן, עושה רושם עלוב ביותר על העוסקים עמו בחקירה וגורם להם לחוסר אמון מוחלט ביכולתו לניהולה המוצלח [...] אבל אם הקצין החוקר מפגיין ביטחון מושלם ללא שמץ של התרגשות, ונוהג כמו מי שאין לו ספק ביחס להשגת התוצאות, כולם מקיימים ברצון את הוראותיו, כל אחד עושה כמיטב יכולתו ואז תוצאת החקירה מובטחת.²⁰

דמות זו של המשטרה המודרנית שועתקה בשנת 1921 באופן חלקי אל משטרת המנדט בפלשתינה. משטרת המנדט התמקדה במידה רבה יותר בהיבטים הקולוניאליים, המבקשים לשמר את השלטון המנדטורי, ובמידה פחותה בהרבה – באלה המטרופוליטניים, המבקשים לדאוג לרווחת האזרח או למניעת פשיעה, לפי המודל שפותח בבריטניה.²¹ נוסף על כך, מרבית עמדות המפתח בה אוישו בידי הבריטים.

המחלקה לחקירות הפליליות (Criminal Investigation Department) במשטרת המנדט, שנועדה לחקור זירות פשע, הושפעה ממאפיינים אלה של המשטרה. עובדיה הוכשרו בסקוטלנד יארד בלונדון²² בקורסים כגון פיתוח טביעות אצבעות בזירות פשע או קורסים בצילום, ובעבודתם השוטפת השתמשו בכלים מדעיים כגון בדיקת דגימות אנושיות לרבות דם ושיער, או בדיקות פורנויות לקליעים.²³ עם זאת, בהתאמה לרוח הקולוניאלית שנשבה בארגון כולו, גם מחלקת החקירות התמקדה בפעולות שנועדו להגן על המשטר, כגון מעקב אחר עולים שהגיעו לפלשתינה שלא כדין, או אחר קבוצות ומחתרות שנתפסו כמאיימות על השלטון.²⁴ כמו כן, הבריטים ריכזו בידיהם “כמעט את כל העבודה הקרימינולוגית והמדעית”,²⁵ עובדה שמנעה את הכשרת השוטרים היהודים בתחומים אלה, וממילא מיעט היישוב היהודי להשתמש בשירותי משטרת המנדט מטעמים לאומיים מעיקרם.²⁶ כל אלה תרמו למיעוט הידע שנותר בידי היישוב היהודי בתחום חקירת זירות הפשע עם הקמתה של משטרת ישראל.

HANS GROSS, CRIMINAL INVESTIGATION – A PRACTICAL HANDBOOK FOR MAGISTRATES, POLICE OFFICERS, AND LAWYERS 126 (1906), התרגום של הרץ, שם, בעמ' 39.

21 שלומי שטרית “בשוטר תלוי הדבר...”: משטרת ישראל ואמון הציבור, 1953-1948 “משטרה והיסטוריה” 50, 1 (2019).

22 **The Palestine Police Force Annual Administrative Report 1938** (1939).

23 ראו למשל שם, בעמ' 25-26. פירוט נוסף ניתן למצוא אצל חרובי, להלן.

24 אלדר חרובי מחלקת החקירות הפליליות של המשטרה הבריטית בארץ ישראל 1948-1920 (2002).

25 משטרת ישראל דין וחשבון שנתי 1948, 17 (1949).

26 אורנה אליגון-דר “זירות של בוש, פחד וזעם: היסטוריה, משפט ואונס בתקופת המנדט” משפט, חברה ותרבות ד 151 (2021).

2. ייצוגים תרבותיים של חקר זירות פשע בספרות הבלשית

ההתפתחויות המהירות והדינמיות בעבודת המשטרה, ובחקירת זירות פשע, תורגמו גם למגוון ייצוגי התרבותיים של הבלש המודרני בן המאה התשע-עשרה. דמותו נוצקה בתבנית הזמן והמקום שבהם נוצרה, ולפיכך דפי הספרים שגוללו את קורותיו היוו את נייר הלקמוס של תקופתו. חוקרי ספרות והיסטוריונים זיהו בספרות הבלשית קטגוריות אנליטיות מקובלות של מעמד, גזע, מגדר, מיניות, אתניות לאום וגם ערכים, עמדות, פרקטיקות וסטראוטיפים. בנוסף, היררכיות אתניות, מגדריות ומעמדיות הוצגו בה כחלק מהסדר הטבעי.²⁷ הבלש הקלאסי תואר כמיתוס תרבותי של ממש: בעל קסם שופע, חוסן מוסרי, עוצמה אינטלקטואלית, שנון, אמיץ, ונכון להקריב עצמו למען החברה. הוא אינו ניזוק משיטוטיו בעולם הרוע, ופועל לאיתור הפושע בכלים אינטלקטואליים בלבד, ללא שימוש בכוח.²⁸

עלילות ספרות הבלשים שיקפו, בה בעת, הן את הפחדים מפני הפשע, והן את ההבטחה שמבצעו לא יחמקו מעונש הודות לתבונת הבלש, שגילמה את זו של המין האנושי. עיקר קסמו וכוחו של הבלש בעיני ההמונים, טען דוד גורביץ, נעוצים בהיותו תחליף לדת. פעולתו הבלש הקלאסי התאפיינה בהיגיון הדתי של מאבק בין טוב לרע, והשבת הסדר האוטופי על כנו על ידו התאפשרה תוך שימוש באמצעים חילוניים, מדעיים, אך כאלה התואמים את ההיגיון הקפיטליסטי. לפיכך, דמותו נבנתה בהתאמה בספרות הבלשית, כך שתספק להמונים מוצרים פופולריים המבוססים על נוסחה קבועה, ברורה, מעגלית, בת ארבעה שלבים: חברה שבה שולטים הסדר, החוק והמוסר; פשע מפר את הסדר; חקירה של הבלש; איתור העבריין והשבת הסדר על כנו.²⁹

תבנית ברורה זו יצרה ושיקפה מנעד מוגבל של שלושה רגשות: אימה, תקווה ואשליה; האימה מפני המתרחש בזירות הפשע, התקווה שיוצרת עבודת הבלש, והאשליה כי הרוע האנושי מתמצה בתעלומה שהבלש צפוי לפתור. כך, ספרות הבלש אפשרה התמקדות במעשה רצח נקודתי, תוך התעלמות מכמותן האינסופית של עוולות יומיומיות, בחברה שהאלימות הפיזית והפוליטית הפכה לחלק בלתי נפרד ממנה. "האם הסיפור הבלשי, המציית לחוקיות פואטית נוקשה וידועה מראש, אינו עוסק למעשה בטיהור המצפון החברתי הרע שלנו" שואל גורביץ "שעה שהוא מקנה לנו את האשליה כי הרוע המצוי בעולם מוגבל רק לזהותו של הרוצח[?]. ועתה, משהוסר החשד מעל לראשם של האחרים,

27 לניתוח מעין זה ראו Laura E. Nym Mayhall & Elizabeth Prevost, eds, *BRITISH MURDER MYSTERIES, 1880-1965* (2022).

28 דוד גורביץ' הבלש כגיבור תרבות: ספרות, קולנוע טלוויזיה (2013) (להלן: גורביץ').

29 שם, בעמ' 32.

יכולה העדה כולה לרחוץ בניקיון כפיה, לחוש תחושת רווחה המהולה בידיעה המענגת כי לחטא יש סוף".³⁰

הספרות הבלשית כללה בלשים שעבדו בשורות המשטרה, בלשים פרטיים, והשניים נמצאו בתחרות מתמדת.³¹ הסופרים ששקדו על פיתוח דמויותיהם שאבו לא פעם את השראתם מן המציאות בתחום אכיפת החוק, ומקשר ישיר עם בלשים. במסגרת הדיאלוג שקיימו ביניהם למדו הסופרים על עבודתם של אנשי אכיפת החוק, והטמיעו מידע זה בדמויות שיצרו. כך למשל דמות המפקח המשטרתי באקט בספר "בית קדרות" של דיקנס,³² התבססה על דמות בלש מן הסקוטלנד יארד, שלסיריו נלווה דיקנס לעיתים,³³ ועורך הדין והסופר ארל סטנלי גארדינר, שיצר בין היתר את דמותו של עורך הדין והבלש פרי מייסון, היה חברה הקרוב של פרנסס לי, שעסקה בחקר זירות פשע בפרקטיקה ובאקדמיה בארצות הברית.³⁴ בהדרגה נקשרו קשרים גם בין עיתונאי הפלילים לבין דוברות המשטרה, בשוק שהתאפיין בביקוש מצד הראשונים ובהיצע נדיב מצד האחרונים. שני הצדדים בברית זו ידעו היטב אילו סיפורים הינם בעלי פוטנציאל עיתונאי (בקצרה): הסנסציוניים שבהם) ואילו – לאו.

אך המוכר מבין הבלשים הספרותיים, ללא ספק, היה שרלוק הולמס. בלש אלמותי זה, שהורתו ולידתו בשנת 1887, זכה לחלק גדול מן המוניטין שלו הודות לכך שהשתמש בשיטות עבודה מדעיות קיימות או פיתח חדשות לצורך איתור העברייני, בניגוד לקודמיו שהתמקדו בהסקת מסקנות.³⁵ בעלילותיו שולבו תדיר שיטות עבודה כגון בחינת טיב הקרקע בזירת הפשע, טביעת הנעל שמצא בה, מחקר על אודות מנהגיו של המנוח או סוג הסיגריות שעישן. מיכאל הנדלזלץ, אוהד מושבע של הולמס, תיאר כיצד תרמו כישוריו אלה של הבלש לפופולריות העצומה שלו:

בהתאם לרוח הזמן, שהיתה רוויה בהתפעמות מן המדע הצועד קדימה ומבסס את הבנת האדם לגבי העולם שבתוכו הוא חי, ביקש הולמס להראות לקורא כי אין תעלומה שהמוח האנושי אינו יכול לפצחה. כמו כן היה חשוב לו להדגיש כי לא מדובר כאן ביכולות על-אנושיות או במעשי ניסים

30 שם, בעמ' 17.

31 ראובן גפני לעברת את שרלוק הולמס: פרשייה ספרותית אידיאולוגית מתקופת המנדט 12 (2022) (להלן: גפני).

32 צ'ארלס דיקנס בית קדרות (אמציה פורת מתרגם 2013).

33 Charles Dickens, "On Duty with Inspector Fields" HOUSEHOLD WORDS: A WEEKLY JOURNAL (14.6.1851).

34 על מערכת היחסים בין השניים ניתן לעמוד מן ההספד שכתב לזכרה: Erle Stanley Gardner, A Wonderful Woman THE BOSTON SUNDAY GLOBE (4.2.1962).

35 גפני, לעיל ה"ש 31, בעמ' 18.

או גבורה. המסר של הסיפורים היה ברור: כל התשובות טמונות בתאים האפורים של המוח, וכדי למצוא את התשובה צריך רק ללמוד להסתכל, לראות, להעמיד דברים בהקשרם, ולהסיק את המסקנות הנכונות. אם כך יעשה האדם, לא יישארו בעולמו תעלומות בלתי פתורות.³⁶

הנחמה הטמונה בידיעה כי אף עבריין לא יחמוק מידי המנוסות והמקצועיות, הפכה את הולמס לייצוג תרבותי מוכר בשורה ארוכה של ספרים, מחזות, ומאוחר יותר גם סרטי קולנוע, סדרות טלוויזיה ופרודיות. עם זאת, היא אתגרה במידת מה את עבודת המשטרה הוויקטוריאנית, וגם משטרות אחרות: שכן, הציפיות שיצרו גיבורי הספרות הבלשית בציבור, בדבר יכולתם לפתור כל בעיה, סבוכה ככל שתהיה, טשטשו את הגבול בין המציאות לבדיה, וחייבו תדיר את המשטרה להגן על המוניטין שלה, ועל כישלונה בהשגת שיעורי הצלחה דומים לאלה של עמיתיהם הבדיוניים.³⁷

גם בפלשתינה זכה שרלוק הולמס לקבלת פנים ידידותית בתקופת המנדט, והפך לחלק בלתי נפרד מן ההוויה התרבותית העברית שנוצרה. לכאורה, ייבוא דמותו של בלש בריטי, החוטא לא פעם באנטישמיות, לתוך חברה ציונית החותרת להתחדשות לאומית ואוטונומיה מדינית, שיקף פרדוקס מסוים. עם זאת, כפי שהמחיש גפני, השאיפה להחייאת השפה העברית, מניעים כלכליים, והרצון לעודד נוער יהודי לאמץ כמה מתכונותיו של הולמס, תרמו להשתקעותו של הבלש הידוע גם בארץ הקודש.³⁸ באופן סמלי כשלעצמו, תרגומו הראשון של הולמס לעברית נעשה כנראה בידי זאב ז'בוטינסקי, מעריץ מושבע של הספרות הבלשית, בעת שהוחזק בכלא עכו בגין הגנה על קורבנות פרעות תר"פ בירושלים.³⁹ בשנים הבאות תורגמו ספרים נוספים בסדרה לעברית.⁴⁰

במקביל לאימוצו הנלהב של הולמס בידי היישוב, התפתחו שני ייצוגים תרבותיים מקומיים לחקר זירות הפשע: האחד, הכתיבה הסנסציונית בעיתונים שכללה דיון במעשי פשע ופתרונם. חרף ביקורת חריפה שנמתחה עליהם,⁴¹ היא זכתה לביקוש רב, ולמעשה

36 מיכאל הנדלזלץ שרלוק הולמס: תעלומת הבלש בן האלמוות 37 (2006).

37 Amy Milne-Smith, *Policing in the Shadow of Jack the Ripper and Sherlock Holmes: Myths, Monsters, and the Declining Reputation of the Late-Victorian Detective*, in *BRITISH MURDER MYSTERIES, 1880-1965* (Laura E. Nym Mayhall & Elizabeth Prevost eds., 2022); Michael Saler, "Clap if You Believe in Sherlock Holmes": *Mass Culture and the Re-Enchantment of Modernity 1890-1940*, 46(3) *THE HISTORICAL JOURNAL* 601 (2003).

38 גפני, לעיל ה"ש 31.

39 שם, בעמ' 52-56.

40 ארתור קונן-דויל **כלבם של בני בסקרוויל** (יונתן רטוש מתרגם 1929); צנאת האדריכל (זאב ז'בוטינסקי וד' מרכוס מתרגמים 1932); **מסתרי הכתם השני** (מתרגם ושנת פרסום לא ידועים).

41 ברנר למשל מחה "על צעקנותם הזולה, הצהובה, המגוחכה, שאין דוגמתה בעתוני הרחוב היותר גרועים". חיים ברנר "חג יובלו של בן יהודה" **הפועל הצעיר** 11 (2.11.1910).

הייתה מגויסת למאמץ הלאומי, שבמסגרתו הוקיעה את מי שחרגו מן הנורמות של היישוב.⁴² השני, דוד תדהר – שוטר במשטרת המנדט (1921-1926) שהפך לבלש פרטי, פרסם מספר ספרים על אודות ניסיונו המשטרתי,⁴³ ושימש מקור השראה לסדרה של 28 סיפורים בלשיים דמיוניים ב”ספרית הבלש”, שבמרכזה עמד גיבור שנשא את שמו. בלש זה ניחן בכל תכונותיו הרצויות של היהודי החדש: אומץ, חוכמה, תושייה ושימוש בכלים מדעיים לפתרון תעלומות. גם במקרה זה, תאמה זהותו היררכיות מגדריות ואתניות: עבודת הביולוש הוצגה כגברית במהותה, תדהר, האשכנזי, היה הבכיר מבין אנשי צוותו, ועוזרו – מימני. כל אלה סייעו לו לרכוש את אהדת הקהל, והעיתונאי אורי קיסרי כתב על אודותיו: ”דוד תדהר משמש כאן כשם ששימשו שם שרלוק הולמס וחבריו. נראה שההצלחה המסחרית של החוברות היא רבה. הן נמכרות ונבלעות”.⁴⁴

ב. מנשה שקמוני: ”מחולל־נסים בדרך הטבע”

חקר זירות הפשע בישראל במעבר ממנדט למדינה, שבו השתלב שקמוני, מצריך התעכבות על ימיה הראשונים של משטרת ישראל. שאיפתה לבנות את עצמה כארגון מודרני, משרת הציבור, המסביר פניו לאזרח, נתקלה עד מהרה במגוון קשיים, המפורטים בדוח השנתי הראשון שלה: מצוקת כוח אדם, עוינות שחש הציבור כלפיה, מחסור בצידוד, כלי נשק, כלי רכב, וכן התמודדות עם מגוון אתגרי התקופה, לרבות פשיעה פלילית, הפרות סדר ציבורי ובעיות ביטחון קשות בגבולות המדינה.⁴⁵ השוטרים היו לא פעם מושא ללעג בשל השכלתם הנמוכה,⁴⁶ וזכו למוניטין מפוקפק שלא תמיד היה מוצדק, כמי שנוקטים אלימות, בין היתר בעת חקירת חשודים, לצורך השגת הודאתם.⁴⁷

חרף הביקורת הרבה שהביע היישוב היהודי ביחס לשלטונות המנדט, אומצה המורשת המנדטורית בעולם המשפט⁴⁸ ובמשטרה. גם מז”פ נבנתה במידה רבה לפי המודל המנדטורי, אך סבלה מבעיות דומות לאלה של המשטרה: למרות השאיפה ליישום שיטות עבודה

42 עוזי אלידע העולם בצהוב: לידת עיתונות ההמון הארץ ישראלית (מ”הצבי” ל”האור” 1884-1914) (2015); Oren Meyers, *Israeli Journalism during the State’s Formative Era*, 31(2) JOURNALISM HISTORY 88 (2005).

43 חוטאים וחטאים בארץ ישראל (1924); במדים ובלא מדים (1938); בשרות המולדת (1960).

44 אורי קיסרי 'ספרית הבלש' והאינסטיטוסים שלנו" דאר היום 1.2.1932, 2.

45 שטרית "בשוטר תלוי הדבר...", לעיל ה"ש 21.

46 ראו למשל את השכלת השוטרים ששירתו במשטרה בשנת 1950: 50.7% בעלי השכלה עממית, 7% בעלי השכלה חצי תיכונית, 35% השכלה תיכונית, 4% השכלה גבוהה חלקית, 3.3% השכלה גבוהה. משטרת ישראל דין וחשבון שנתי 1950, 11 (1951).

47 עודד רון ונעמי לבנקרון "מאבק הממסד נגד הפעלת כוח משטרת פסול בעשור הראשון" עיונים 62, 39 (2023).

48 ס' 11 לפקודת סדרי השלטון והמשפט, התש"ח-1948.

מודרניות ומדעיות, היא התקשתה לגייס אנשים בעלי ידע בתחומים המדעיים הנחוצים לעבודתה, והתקשתה להשיג אף את ציוד המעבדה הפשוט ביותר: "ציודה היקר ורב הערך של מעבדת משטרת המנדט נעלם עם צאת האנגלים, והנותר הוחרם ע"י הצבא".⁴⁹ מצב זה הצריך את מז"פ ליצור שיתופי פעולה בתוך ישראל ומחוצה לה, על מנת להשלים חוסרים אלה: בתוך ישראל, כמו למשל עם מכון ויצמן למדע; ומחוצה לה, עם משטרות במדינות שזוהו עם קדמה, ובעיקר אירופה וארצות הברית.⁵⁰ כבר בשנים הראשונות נפתחו קורסים להעתקת טביעות אצבעות מזירת הפשע וקורס צילום,⁵¹ ובמקביל נבחנה אפשרות לשליחת שוטרים ישראלים להכשרה בחו"ל או הבאת מומחים זרים לישראל למטרה זו.⁵² בשנת 1950 הוקמו המכון לרפואה משפטית ומעבדת צילום,⁵³ ובשנת 1951 הוקמה מעבדה כימית, והחלה הכנתו של אלבום עבריינים, אך עדיין נותרו קשיים רבים, שנבעו בעיקר מרמתם המקצועית של חלק מהחוקרים הטירונים.⁵⁴ כך, מחסור מתמשך מחד גיסא, לצד יוזמה וניסיונות לשיתופי פעולה מפנים ומחוץ מאידך גיסא, אפיינו את פעילות מז"פ בשנותיה הראשונות. הדוח המסכם את שנת עבודתה הראשונה של המשטרה, הסתיים בהדגשת חשיבות כוח האדם להתקדמותה, ומסקנתו יפה גם למז"פ:

רבות עדיין מגרעותיה של משטרת ישראל, ועוד רבה הדרך עד אשר ייווצר המוסד אשר אליו נושא את עיניו הישוב. המהירות בה ייווצר תלויה בטיב הכלים אשר ינתנו למשטרה ע"י הישוב והמדינה, ובעיקר בטיב האנשים אשר יתגייסו לשורותיה. מאמצי המשטרה נתונים לרכישת חומר אנושי מתאים, אשר יבין את המשימה וידע להענות לתביעות שתוצגנה לפניו, ולהגיע לרמה אליה שואפת משטרת ישראל. יש לקוות שחומר אנושי זה יושג, ושהמשימות תתמלאנה.⁵⁵

אחד מאלה שנוצקו מאותו "חומר אנושי" מיוחד, היה מנשה שקמוני. הוא נולד בשנת 1896 בפולין, למד באקדמיה לאומנויות יפות בוורשה, והתעתד לעסוק בציור או פיסול.⁵⁶ עם

49 משטרת ישראל דין והשבון שנת 1948, 18 (1949) (להלן: דוח שנתי 1948).

50 ראו למשל שם, בעמ' 18-19.

51 שם, בעמ' 12, 19. קורסים דומים התקיימו גם בהמשך, בעיקר בבסיס האימונים הארצי בשרעם.

52 דוח שנתי 1948, לעיל ה"ש 49, בעמ' 19.

53 דוח שנתי 1950, לעיל ה"ש 46, בעמ' 41.

54 משטרת ישראל דין והשבון שנת 1951, 42-43 (1952).

55 דוח שנתי 1948, לעיל ה"ש 49, בעמ' 28.

56 רות בונדי "מאז נעלמו עקבותיהם" דבר 1960.1.22, 20.

הגעתו לפלשתינה בשנת 1926, הבין כי לא יוכל להתפרנס מאומנות, ופנה לעבוד כמורה למלאכה בבית ספר בתל אביב. במקביל, עבד כתפאורן בתיאטרון הבימה. הוא אומנם ניסה להתפרנס מאומנות תקופה מסוימת, "אלא שמשפחתו נאלצה לסבול חרפת רעב וכעבור שנתיים חזר שוב, מלא חרטה, לבית הספר ללמד ילדים מלאכת יד".⁵⁷ בשנת 1936, בזמן שעבד על תפאורה למחזה ב"הבימה", התגלגל לידי רומן בלשי של אדגאר וואלס, שפתרון תעלומתו היה טמון במבנה מקום הפשע. "כל אותו יום הרהרתי באותה תעלומה בלשית" סיפר שקמוני לעיתונאי בראיון "וברגע שהתחלתי מרכיב את התבנית לתפאורה, צץ בראשי לפתע הרעיון – הרי אפשר היה לפתור את התעלומה בקלות, אילו הייתי בונה תבנית של מקום הפשע".⁵⁸ מתוך אידיאולוגיה לאומית נמנע שקמוני מלהציע את הרעיון למשטרת המנדט, והמשיך לנוע בין שלוש התחנות הקבועות של חייו באותה התקופה: מעצב תפאורה, מורה למלאכה, ופעיל ב"הגנה".⁵⁹ עם הקמת המדינה גויס לצה"ל, אך המשיך לעסוק באומנות: כחבר ועדת הסמלים של צה"ל, יצר ניסים שהונפו במצעד יום העצמאות הראשון של הצבא,⁶⁰ ובדצמבר 1949 העניק שי לנשיא המדינה הראשון חיים וייצמן: עבודת-מקשה של דמותו, עשויה כסף.⁶¹ לאחר שחרורו מצה"ל התלבט שקמוני באשר להמשך דרכו המקצועית, ופנה להציע למשטרה את רעיון הדגמים, שם נאמר לו "הרעיון הוא נפלא, אלא שאנו זקוקים בינתיים לצייר-אמן במשטרת התנועה".⁶² שקמוני התגייס לתפקיד שהוצע לו, והמתין להזדמנות שבה יוכל לממש את רעיונו. כך, בגיל 53, בהחלט לא גילו של המתגייס הממוצע, החל שקמוני לעבוד במשטרת ישראל. מכאן, הייתה דרכו אל זירות הפשע סלולה.

הפרק יעסוק בארבעה היבטים שונים בעבודתו: חלקו הראשון יתמקד בהשתלבות הדגמים שבנה שקמוני בתהליכי החקירה והמשפט, וכן ישרטט קווים לדמותו של עולם הפשע הישראלי כפי שנצפה מבעד לזכוכית המגדלת שלו. חלקו השני יתאר את עבודתו בזירות הפשע, לרבות הצוות שעימו היה מגיע לזירה, ושיטות עבודתו. חלקו השלישי של הפרק

57 שרגא הריגיל "רב פקד הדגמים הולך לגימלאות" מעריב 17.3.1968, 12 (להלן: הריגיל).

58 "איש התפאורות של עולם הפשעים: – הריקונסטרוקטור" – 9-9-9, 16.2.1953, 18 (להלן: "איש התפאורות"). 9-9-9 שילב כתיבה בידורית הומוריסטית על פשיעה ואכיפת חוק, לצד מאמרים מקצועיים שהנגישו מידע על שני התחומים בשפה פשוטה, ומטרתו הייתה חינוך הציבור ושיפור היחסים בינו לבין המשטרה. לדיון נוסף בירחון ראו רועי אירני "בין הוקעה לחמלה, בין נשות העולם לנשות ישראל: דימויי נשים בירחון המשטרה 9-9-9 (1953-1957)" משטרה והיסטוריה 3, 51 (2021).

59 בשנת 1942 הודרך בקורס של "ההגנה", שאחד מחניכיו היה נתן אלתרמן. חנן אבייובל "מי השתתף בקורס ס.ע.ו.ס." מעריב 10.11.1980, 18.

60 "האיש העושה ניסים" מעריב 17.5.1957, 12.

61 "פסל-חייל מגיש תשורה לנשיא" מעריב 9.12.1949, 1.

62 "איש התפאורות", לעיל ה"ש 58.

יעסוק בהיבטים הפרפורמטיביים של עבודתו, וחלקו הרביעי והאחרון ידון בגלורייפיקציה של דמותו, מטרתה, ומגבלותיהם של הישגיו, הגם שאלה אינם שנויים במחלוקת.

1. דריסת רגל ראשונה בעולם הפלילי ובניית הדגמים

זמן קצר לאחר שגויס שקמוני הוא הועבר למחלקת חקירות, שם עבד כשרטט תרשימים. הייתה זו שיטה שכיחה באותה תקופה לצורך תיעוד זירות פשע. מרבית החוקרים נהגו לשרטט תרשימים פשוטים, ובמקרים סבוכים יותר עשו זאת מהנדסים או מודדים מוסמכים.⁶³ שיטת שחזור זירה אחרת, שבה השתמשה המשטרה בחקירת רצח הרוזן פולקה ברנדוט בירושלים (1948), הייתה שימוש בתצלום רכב ממודעת פרסומת של מכונית מדגם זהה לזה שבו נסע ברנדוט בעת ההתנקשות, קרייזלר סדאן (שכללה במקרה זה גם נהג ושלוש נוסעות צוהלות). על תמונת הרכב בפרסומת סימנו החוקרים את חורי הקליעים שנורו לעבר הרכב.⁶⁴ ללא ספק, יצירתיות וחיסכון היו צו השעה.

בנובמבר 1950 נקרתה בפני שקמוני ההזדמנות שלה ציפה, עת גופת פורץ נמצאה בתוך חנות בשכונת הבוכרים בירושלים. צלם המשטרה התקשה לצלם את החנות כיוון שהייתה קטנה וגדושה בחפצים. בריאיון עם שקמוני שפורסם בירחון המשטרה, "9-9-9", תואר המצב באופן מלודרמטי, שהושפע בבירור מן הספרות הבלשית: "החוקר האחראי החל מאבד את עשתונותיו. תנוחת גופו של ההרוג, שהיה מוטל כשהוא קורס על ברכיו ופניו שמוטות כלפי מטה, היתה חשובה מאוד לגבי מהלך החקירה",⁶⁵ כיוון שהמנח המדויק של הגופה עשוי להוות נדבך חיוני להרשעה. "לפתע נזכר מאן-דהוא בקיומו של ה'ריקונסטרוקטור בעל רעיון הצעצועים'", ושקמוני הובהל למקום.

תוך ימים ספורים יצר שקמוני את התבנית המיניאטורית הראשונה, שהיוותה העתק מדויק של מקום הפשע, וכללה אף את נתיב מעופו של הכדור שפגע בקורבן, עובדה שהעניקה לו יתרון על פני צילום. בעידן הנוכחי, שבו כל ינוקא אוחז בטלפון שכולל מצלמה וכל רגע בחיינו מתועד לטוב ולרע, קשה להבין את עוצמת החידוש שהיה טמון בדגמים של שקמוני. אך היה בהם כדי לסייע במידה רבה לכל המעורבים בהליך להבין את זירת הפשע, את התרחשות האירועים בה, את הזווית שבה נורה הקליע מכיוון מסוים, או מה ניתן לראות מכל פינה של החדר.

63 מבוא מאת ניצב אריה שור, ראש אגף חקירות במטה הארצי, בספרו של שקמוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 15 (להלן: מבוא, שור).

64 שלומי שטרית "תיק 148/84 'העברייני לא נודע' – משטרת ישראל חוקרת את רצח ברנדוט" עלי זית וחרב טו 225 (2015).

65 "איש התפאורות", לעיל ה"ש 58.

בשלב זה, המשטרה לא תלתה בו ציפיות רבות מדי.⁶⁶ תחילה שימשה המיניאטורה את חוקרי המשטרה בלבד, כיוון שלא ידעו כיצד יגיבו השופטים להצגתה, אך התועלת הרבה שהפיקו ממנה עודדה אותם לנסות. בעת דיון בעניינו של נאשם בהצגת אשתו בביתם, הופיע שקמוני לראשונה בבית המשפט עם דגם שבנה:

השופטים ציפו בסקרנות גלויה לאפתעה [כך] שהכינה התביעה, והסניגור אף הוא מולל את שולי גלימתו בעצבנות-מה. משהסיר שקמוני את העטיפה נתגלתה בפני הנוכחים תבנית מדויקת של צריף המגורים והחצר, אליה נמלטה האשה בנסיון להציל את עצמה. הכל היה מפורט ושום דבר לא חסר בתבנית, לרבות ברו המים שבחצר והגיגית שעמדה בקרבתו. בשעת המקרה. ”זה המקום בדיוק נמרץ“ הפליט הסנגור בהתפעלות. השופטים רק הנידו בראשיהם מתוך הסכמה. התבנית נתקבלה כמוצג משפטי ללא הרהור.⁶⁷

משלב זה הפכו הדגמים לשיטת עבודה מקובלת, כיוון שהתלוו לשימוש בהם כמה יתרונות מרכזיים: ראשית, הם סייעו לפישוט ההליך המשפטי ולניהול מזורז שלו, ללא צורך בתרשימים מורכבים, או סיור בשטח, שהצריכו הוצאות כספיות; הם הקלו על עדים שאינם מורגלים במתן עדות בבית משפט או בעיון בתרשימים מורכבים לתת את עדותם; והם שימרו את הזירה כפי שהייתה בעת האירוע, גם אם השתנתה או חדלה להתקיים. ובמילותיו של שקמוני, הרי ”במקום להביא את מוחמד (השופטים) אל ההר (מקום הפשע), הבאתי את ההר אל מוחמד“.⁶⁸

כך למשל הקלו הדגמים על עדותם של פועלי בניין, שעבדו במחצבה הסמוכה לראש פינה. אחד מחבריהם לעבודה נמחץ למוות בהתדרדרות סלע ענק לאחר פיצוץ שבוצע במקום, מעסיקים הואשם ברשלנות פושעת, אך הרשעתו הצריכה את עדותם בנוגע לנסיבות המקרה. העובדים היו עולים מתימן, שכונו בידי שקמוני ”פשוטים ותמימים“ ובידי הסנגור והעיתונאי – פרימיטיביים.⁶⁹

בפרק הזמן שחלף מאז הכנת הדגם ועד הדיון בבית משפט נעלמו חלקים שלמים של המחצבה, כך שסיור בשטח לא יכל להבהיר את שהתרחש בו. שקמוני הכין תבנית

66 שור, מבוא, לעיל ה”ש 63.

67 ”איש התפאורות“, לעיל ה”ש 58.

68 ש.ם.

69 לכינוי ”פרימיטיבי“ – ראו ”איש התפאורות“, לעיל ה”ש 58; ”נאיבים ותמימים“ – ראו אצל שקמוני, לעיל ה”ש 1, בעמ’ 147.

מדויקת של המחצבה זמן קצר לאחר התאונה, שבה נכללו גם כל הסלעים שנמצאו בה לפני הפיצוץ. העדים נדרשו רק להצביע על האבן לידה עמדו בשעת התאונה. תועלת נפרדת נודעה לדגמים בעבודת המשטרה בשחזור מקרה הפשע, שהתרחש לעתים כהרף עין (יריות, דריסה), ואז, כפי שהסביר קצין משטרה בכיר עם פרישתו של שקמוני מן המשטרה:

פרטים אלו שהתרחשו בפרק זמן קצר מאוד, יש לבחון ולבדוק כאילו נעשו לאט לאט; ממש כאילו היינו מקרינים סרט קולנוע באיטיות. באמצעות התבניות, יכלו החוקרים מעתה, לשחזר עשרות פעמים את מעשה הפשע או חלק ממנו, עד שפירשו והבינו אותו היטב היטב [...] כיום אנו מדברים במשטרה על "שיחזור הפשע", כדבר המובן מאליו, אך לא כן היה לפני בואו של שקמוני למשטרה. שיחזור זה שאנו מדברים עליו אין פרושו תרשים או תבנית, אלא שיחזור במחשבה ובדמיון, שהוא עתה התרגיל אותו עושה כל חוקר הבא לזירת העבירה. תרגיל שיחזור זה מעלה את הסיכויים לפתרון תעלומת כל פשע, ובפשע מסובך, שבו נעשה השיחזור באמצעות תרשימים ותבניות, על אחת כמה וכמה.⁷⁰

אחד הדגמים שבנה שקמוני. הקווים במרכז התמונה מסמנים את מסלולם של הכדורים מן החלון אל המיטה, בה שכב קורבן הרצח. אמ"ש ב/13/6. כל התמונות במאמר באדיבות משפחת שקמוני

אך ראוי להדגיש כי הפשעים שחקרה מז"פ לא שיקפו במדויק את חתך הפשיעה של התקופה. כך למשל הנתונים המופיעים בדוח המשטרה לשנת 1949, השנה שבה התגייס שקמוני לשורותיה, מציגים את כלל העבירות שדווחו למשטרה או נודעו לה בדרך אחרת

⁷⁰ שור, מבוא, לעיל ה"ש 63.

בשנה זו, והעיקריות שבהן היו גניבה במהלך פריצה (8330) גניבות אחרות (6683), עבירות שונות (4223) תקיפה שיש עימה חבלה גופנית (1134) וכן גניבת בהמות (624).⁷¹ אך עבירות אלה, שהיו השכיחות ביותר בישראל, היו נדירות מבין התיקים שחקר שקמוני. ממקומו, כקצין במז”פ, הוא ניצב בצומתי הדרכים המרכזיים של עולם הפשע וחקר בעיקר תיקי פשיעה חמורה – הן עבירות אידיאולוגיות שבוצעו ממניע פוליטי ואפיינו את העשור הראשון, והן עבירות נגד הגוף, ובעיקר רצח, שבהן עסק במידה רבה יותר מאמצע שנות החמישים. זאת, הן בשל השתנות העיתים במדינה, והן בשל הניסיון המקצועי שצבר, אשר העניק לו מיומנות רבות יותר בחקר זירות פשע, כמו גם אמון רב יותר מצד מפקדיו ומוניטין בתקשורת ובציבור.

שורשי העבירות האידיאולוגיות בעלות המאפיינים הפוליטיים היו נעוצים בעומקם ובעוצמתם של השסעים אשר פילגו את החברה הישראלית. אלה תורגמו לא פעם למעשים פליליים ולחקירות משטרתיות בעניינם,⁷² וברבות מהן היה שקמוני מעורב. עבירות מקבוצה זו שהיו בטיפולו נחלקו לשלוש קבוצות משנה. האחת, של עבירות שבוצעו בידי שתי מחתרות: במאי 1951 נעצרו חברי מחתרת ”ברית קנאים“ אשר ביקשה להשליט בישראל ”דיקטטורה תאוקרטית“,⁷³ ושנתיים לאחר מכן, במאי 1953, נחשפה מחתרת ”צריפין“, שביקשה למחות על האנטישמיות בגוש המזרחי ועל פגיעות ביהודים בירושלים בידי חיילים ירדנים.⁷⁴

תת־קבוצה שנייה של עבירות בעלות מאפיינים פוליטיים בוצעה בידי בודדים: ביוני 1952 הונח מטען חבלה בביתו של השר דוד צבי פנקס, במחאה על ניסיונו להגביל תנועת כלי רכב בשבת;⁷⁵ באוקטובר 1952 נעצר דב שילנסקי בעת שניסה להניח מטען בבניין משרד החוץ, במחאה על הסכם השילומים עם גרמניה;⁷⁶ ובמרץ 1957 נרצח ישראל קסטנר בידי מתנקשים, בטענה ששיתף פעולה עם הנאצים.⁷⁷

71 משטרת ישראל דין וחשבון שנתי 1949, 19 (1950).

72 נעמי לבנקרון ”בין גלוי לנעלם: היסטוריוגרפיה של משטרת ישראל בעשור הראשון“ **משטרה והיסטוריה** 1, 17 (2019).

73 אופירה גראוויס־קובלסקי ”אלימות פוליטית בשנות בינוי אומה: ניסיון הטלת הפצצה בכנסת בידי ’ברית קנאים’ (1951) כמקרה מבחן“ **משטרה והיסטוריה** 4, 17 (2022).

74 איסר הראל **בטחון ודמוקרטיה** 193–198 (1989); יעקב חרותי **אמת אחת ולא שתיים** 214–226 (2008); על תפקידו של שקמוני במשפט ראו ”משפט המחתרת“ **הבקר** 9.7.1953, 2; ”התחדש משפט נאשמי המחתרת“ **הצפה** 17.7.1953, 1.

75 על הפרשה ראו יצחק פס ”הכנענים בעקבות ניסיון ההתנקשות בשר בתחבורה צבי פנקס“ **עיונים** 37, 37 (2022). על פעילותו של שקמוני בחקירתה, ראו ”הנאשמים בהטלת פצצה לבית ד.צ. פנקס אינם מודים באשמה“ **על המשמר** 7.9.1952, 1.

76 ”החלה חקירת ד. שילנסקי“ **מעריב** 20.10.1952, 1.

77 שלמה גבעולי ”משפט ה־3“ **דבר** 19.4.1957, 17.

תת־קבוצה שלישית בקטגוריה זו כללה פשעים שהיו בעלי השלכות על ביטחון המדינה או על יחסי החוץ שלה, לרבות הטבח שביצעו חיילי מג"ב ב־47 מתושבי כפר קאסם (1956);⁷⁸ בריחתם של 66 אסירים מכלא שאטה, שבמהלכה נרצחו שניים מן הסוהרים (1958);⁷⁹ רצח רועי רוטנברג מקיבוץ נחל עוז בידי מסתננים (1956), שבמהלכו ניסה קצין מצרי, חבר בוועדת שביית הנשק, לטשטש את זירת הפשע;⁸⁰ ורצח אשת הנספח האווירי הבריטי בידי חייל סורי בעת שיצאה לטיול בצפון.⁸¹

בכל המקרים הללו היה תפקידו של שקמוני מצומצם יחסית, והוא התבקש להגיש בעיקר תרשימים, למעט במקרה של "ברית קנאים", שם הציג דגם,⁸² ובמקרה של כלא שאטה, שם צורפו גם תצלומים שנעשו בהנחייתו.⁸³ להיקף המצומצם של תפקידו בתיקים אלה ניתן להעלות כמה סיבות: האחת, כי טרם צבר די ניסיון, והשנייה כי מרכזיותן של פרשיות אלה הובילה למינוי קצינים בכירים לטיפול בהן, וכישוריו לא נדרשו מעבר לשרטוט המקום. ייתכן שסיבה נוספת קשורה לעובדות היסוד בפרשות אלה, כמו למשל הודאת הנאשם (שילנסקי) או אם לא היה ספק ממשי באשמה (הבריחה מכלא שאטה), ולחלופין מעורבות של גופי חקירה נוספים (הש.ב. במקרה של ברית קנאים), שייתרו פעולות מורכבות יותר מצידו.

אומנם, שקמוני היה במרבית המקרים עד התביעה הראשון באופן "מסורתי כמעט", כפי שציין עיתון "דבר" במשפט קסטנר,⁸⁴ שופטי בית הדין הצבאי הקשיבו "בדריכות"⁸⁵ להסבריו על התרשימים שהכין לדיון בכפר קאסם, ובעניין הבריחה מכלא שאטה הוגדרה עדותו של שקמוני "קצרה, אולם חשובה",⁸⁶ אך לא יותר מכך. בהכללת מה נדמה שניתן לקבוע, כי ככל שגדלה חשיבותה הפוליטית של הפרשה, הצטמצם תפקידו של שקמוני בחקירתה. בשל סיבה זו, ושמה גם בשל רגישותם של תיקים אלה, הם לא נכללו בספרו, אף שפורסם רק בשנת 1969.

78 על הפרשה ראו אדם רוטנברג **כפר קאסם ביוגרפיה פוליטית** (2018). על פעילותו של שקמוני בחקירתה, ראו גבריאל שטרסמן "מה סיפר הנאשם מס' 1 ר/סרן מלינקי לקצין החוקר" **מעריב** 27.3.1957; 2, שלמה גבעולי "משפט ה'11" **דבר** 5.4.1957, 17.

79 Nomi Levenkron, *Is "Work the Path to Rehabilitation?" The Shata Prison Uprising (1958) and its Effect on Detention Policy in Israel*, 40(2) JOURNAL OF ISRAELI HISTORY 321 (2022).

80 על הפרשה ראו בני מוריס **מלחמות הגבול של ישראל 1948-1956**, 404 (1996). על פעילותו של שקמוני במהלך החקירה, ראו "החלה חקירת 2 תושבי עזה הנאשמים ברצח ר. רוטנברג" **חרות** 4, 7.12.1956.

81 אורי דן "הגווייה נמצאה בין קני הסוף" **מעריב** 20.11.1958, 2 (להלן: דן).

82 "פרשת הצתת המכוניות במשפט הקנאים בבירה" **הארץ** 4, 4.6.1951.

83 "סוהרים העידו על המשטר הפנימי בשטה" **על המשמר** 13.8.1958, 4; "ה'עתונאי' המצרי מסרב להעיד בפומבי" **מעריב** 15.9.1958, 1.

84 שלמה גבעולי "משפט ה'3" **דבר** 19.4.1957, 17.

85 שלמה גבעולי "משפט ה'11" **דבר** 5.4.1957, 17.

86 "סוהרים העידו", לעיל ה"ש 83.

קטגוריה מרכזית שנייה של עבירות שבהן טיפל מז”פ הייתה של פשעים כנגד הגוף. בשנת 1949, שנת גיוסו של שקמוני למשטרה, בוצעו בישראל 47 מקרי רצח, וכן 32 מקרים של ניסיון לרצח. עם זאת, שיעורם מבין התיקים שחקר שקמוני היה משמעותי הרבה יותר, או, לכל הפחות, ייצוגם התקשורתי, וביניהם ניתן למנות מקרים שנסכיבותיהם הסעירו את החברה הישראלית וזכו לסיקור תקשורתי נרחב כגון ”כנופיית רצח בע”מ” אשר השתמשה באשת פיתוי כדי למשוך גברים, לסממם, לרצוח אותם ולשדוד את כספם,⁸⁷ או יעקב מרחבי אשר רצח את אביו, שנטש אותו בילדותו ולאחר מכן התכחש לאבהותו;⁸⁸ וגם מקרים רבים נוספים אחרים של אדם שרצח את שכנו,⁸⁹ גברים שרצחו את מאהבה של בת זוגם,⁹⁰ רשלנות שהובילה למותם של פועלים באתרי בנייה,⁹¹ מתמודדי נפש שלא אובחנו, או שלא נמצא עבורם מקום במוסד מתאים, ורצחו קורבנות ללא הבחנה או סיבה,⁹² ועוד מקרי רצח והריגה רבים אחרים.⁹³

רובם המכריע של הרוצחים היו גברים, וכך גם קורבנותיהם. חלק מהקורבנות היו נשים, ואז לרוב היה הנאשם מוכר לה – בן זוגה, בעלה⁹⁴ או בן משפחה,⁹⁵ ולעיתים בוצעו עבירות אלה באמצעות התזת נפט על הקורבן והצתתה.⁹⁶ בכמה מקרים טיפל שקמוני ברצח נשים שעסקו בזנות, ובכל המקרים הללו היה הרוצח בן זוגה וסרסורה של הקורבן.⁹⁷

87 שקמוני, לעיל ה”ש 1, בעמ’ 21.

88 ”החל משפט הנאשם ברצח אביו” הבקר 27.10.1953, 3; ”החל משפט הנאשם ברצח אביו” זמנים 27.10.1953, 4.

89 ”החל משפט הרצח בחלקת הצנון” דבר 17.6.1957, 2; ”נאשם ברצח שכנו בגלל כלב” הארץ 13.5.1958, 5.

90 ”אב לארבעה ילדים נרצח מירית רובה ברחובות” חרות 3.9.1959, 4; ”חשוד ברצח בן שבטו” על המשמר 4.1.1960, 3.

91 שקמוני, לעיל ה”ש 1, בעמ’ 146, 150.

92 על מתמודדי נפש בתקופה זו, ראו עודד היילברונר ”הדור של 1940”: מתאבדים וחולי נפש בחברה הישראלית (2020). לסיקור עיתונאי של מקרים מעין אלה בהם טיפל שקמוני, ראו ”התחיל משפט החיל פטר שטיין” חרות 8.12.1952, 4; ”החלה חקירתו המוקדמת של ויקטור מייזון הנאשם ברצח הילדה לוי”ן” שערים 24.12.1953, 4.

93 ”שיחזור מעשה הרצח במשפט נגד ר. בליץ” הצפה 6.11.1958, 4; ”הודאתו של פוליטי – בעדות במשפט” הארץ 4.6.1956, 2; ”במשפט הנאשם ברצח הסוחר קלאוזנר” קול העם 5.6.1956, 3; ”החלה התביעה במשפט הרצח באשקלון” דבר 9.10.1956, 4; ”החל משפט הנאשם ברצח גיסו” הצפה 9.10.1956, 4.

94 לדיון בחקירות מעין אלה בתקופת המנדט ראו Badi Hasisi & Deborah Bernstein, *Echoes of Domestic Silence: Mechanism of Concealment in Case of ‘Family Honor Killing’ in Mandate Palestine*, 55 MIDDLE EAST STUDIES 60 (2019). לטיפולו של שקמוני בתיקים אלה ראו ”הסניגור: הודעתו של הרסון הוצאה בלחץ ובפיתויים” הארץ 8.10.1952, 4; ”נאשם ברצח אשתו לדין” חרות 3.4.1957, 4; ”שני החשודים ברצח האשה באופקים כופרים באשמה” למרחב 14.3.1966, 6.

95 טיוטת הסיפור ”כבוד המשפחה מעל לכל”, ארכיון משפחת שקמוני (להלן: אמ”ש) א/10/4.

96 פ.ח 463/64 (מחוזית”א) הויעמ”ש נ’ אליהו ד. (לא פורסם, הכ”ד מיום 18.5.65).

97 ”החל משפט הנאשם ברצח לאה ולרו” הארץ 20.2.1957, 7; ”החל משפט הנאשם ברצח אישה” הבקר 24.11.1958, 4; ”במשפט בולקין אנטומיה ו... חולות” מעריב 9.6.1965, 18.

בכמה מקרים חקר שקמוני מקרי רצח של ילדות ונערות בנות 4-16.⁹⁸ במספר מועט של מקרים סייעו נשים לגבר לבצע את הרצח,⁹⁹ אך רצח שבוצע על ידן בלבד היה נדיר. הריגת תינוקות בידי אימהותיהם לא הייתה עבירה נדירה, אך שקמוני טיפל למיטב ידיעתנו רק במקרה אחד מעין זה: סבתא כבת 70 שהרגה את נכדתה שעות ספורות לאחר שבתה בת ה־16 ילדה אותה מחוץ לנישואים.¹⁰⁰ נראה כי מקרים אלה, שבהם היה ברור לכול מיהי "החשודה המיידית", לא נתפסו כמצדיקים את התערבות.

שקמוני היה מעורב גם בחקירת תיקי אונס,¹⁰¹ אם כי בשיעור נמוך, ששיקף, בין היתר, את הדיווח המועט בעבירה זו.¹⁰² לצד בדיקת זירות הפשע, נהג לערוך בדיקות פיזיות קפדניות של הנשים שהתלוננו, של בגדיהן ושל עדותן, בדיקות שהיום לא היה עולה על הדעת כי ייערכו בידי חוקר ולא בידי חוקרת. כך למשל באחת מחוות הדעת כתב: "בדקתי את רגליה ושוקיה דרך זוגיגית מגדלת ולא מצאתי שריטות, חבלות וכל סימנים אחרים. על הלחי השמאלי סמוך לאף הבחנתי בשריטה קטנה". עוד בחן את תחתוניה של האישה, את גרסתה שלה לעומת גרסת הנילון, ואת המקום שבו בוצע האונס לדבריה.¹⁰³ עבירות אונס נוספות שחקר וזכו לתשומת לב תקשורתית רבה היו אלה שבהן הייתה הקורבן קטינה.¹⁰⁴ עבירות אחרות שבהן טיפל לאורך השנים כללו הצתות,¹⁰⁵ פריצה לבצלאל בידי פורץ מיומן שידע לזהות חפצי ערך;¹⁰⁶ קשירת קשר לשוד בנק;¹⁰⁷ והרשימה עוד ארוכה, מרתקת ומסועפת.

98 "משה מ. הודה ברצח הילדה פנינה זקן באילת" דבר 13.11.1957, 4; "נתחדש משפט מיזאן" הארץ 3.1.1955, 4; "במשפט בולקין: קצין חקירות מוכן היה לאבד את כוכביו" דבר 24.6.1965, 5.

99 ראו למשל "שני החשודים ברצח האשה באופקים כופרים באשמה" למרחב 14.3.1966, 6.
100 לעבירה זו בכללותה, ראו נעמי לבנקרון "החשודה המיידית: משטרת ישראל חוקרת המתת תינוקות בידי אימהותיהם ונטישתם (1948-1968)" משטרה והיסטוריה 3, 109 (2021); על הפרשה בה טיפל שקמוני, ראו "נפתח משפט הנאשמת בהריגת תינוק בתה" דבר 7.12.1964, 2; "ישישה נאשמת בגרימת מות תינוקת בת יום" קול העם 7.12.1964, 4.

101 על מאפייני עבירת האונס בתקופה זו ראו ארנה אליגון-דר "הוכחת עבירת האינוס: האם הרפורמות הראייתיות הצליחו לשרש את מיתוסי האונס?" משפטים נ 131 (התש"ף).

102 כך למשל בשנת 1951 היה מספר התלונות שהוגשו בעבירות אונס 48, ובשנת 1952 - 70. מתוכם, הגדירה המשטרה כ"תיקים אמיתיים" 29 ו־39 מהם, בהתאמה. משטרת ישראל דין וחשבון שנתי 1952, 50 (1953).

103 מכתבו של מנשה שקמוני לנפה הדרומית בת"א (2.7.1965), אמ"ש א/28/3.

104 "העיד במשפט אונס הילדה" הצפה 5.7.56, 4; "העדים מגוללים את פרשת גילוי גופת הילדה לזין בחקירת מיזאן" הבקר 24.12.1953, 4.

105 לשימוש באש הקדיש חטיבה נפרדת בוורקוגרפיה שלו, הפרק "מי באש" כולל ארבעה סיפורים, מתוכם שניים שעניינם הצתות. ראו גם "החלה חקירת הדליקה ביפו" מעריב 23.7.1951, 1.

106 שם, בעמ' 97.

107 "הסניגור: תיבת פטיפון! הקטיגור: תרשים הבנק!" זמנים 13.10.1955, 4; צבי נוסנבלט "קורות חקירה אחת" רבעון משטרת ישראל 2, 110 (1956).

2. עבודתו של שקמוני בזירות הפשע

במובנים רבים היה שקמוני אוטוידידקט: אומנם אין ספק שבתחום האומנויות היפות ומלאכת היד צבר לא מעט ידע וניסיון, אך ביחס לעולם הפשע התמצו ידיעותיו בהכשרות הנקודתיות שקיבל עם גיוסו למשטרה, ואת עיקר ניסיונו רכש תוך כדי עבודתו בשטח. חרף העובדה שהמיניאטורות שבנה הקנו לו חלק ניכר מפרסומו, הרי שעבודתו לא התמצתה בהן, ולאחר השנים הראשונות החל לשמש בתפקידים משמעותיים יותר בזירות הפשע, שהפכו למוקד עבודתו. בדברים שכתב ניצב אריה שור, ראש אגף חקירות במשטרה, תואר המהפך בעבודתו כך:

כל החוקרים המנוסים סברו שהאיש הזה, שקמוני, הבא מעולם האמנות, יסתגר לו עם עפרונותיו וסרגליו בחדרו ויעשה להם מפות ותרשימים הדרושים לבתי המשפט. עוד נקבע כי שקמוני, שלא דמה לשוטר טיפוסי והתקרב לגיל בו יוצאים שוטרים לגימלאות, לא ילבש מדים ולא יעיד בבית המשפט. (קביעה זו לא האריכה ימים, ומדי משטרה מגוהצים למשעי לבש שקמוני תמיד כאשר יצא לשדה או כאשר העיד בבתי המשפט). הרבה הפתעות נכוננו לנו מחדרו הקטן של שקמוני [...] לא ארכו הימים, ונוכחותו של שקמוני הפכה צורך חיוני בכל חקירה של פשע חמור. הופעתו לזירת הפשע עם ראשוני החוקרים, ביום או בלילה, במקום קרוב או רחוק, היתה לתופעת קבע. הכנת התרשימים והתבניות היו מטרה משנית, ואילו עצותיו לחוקרים בחשיבה לשיחזור הפשע היו לעיקר.¹⁰⁸

ואכן, שקמוני העדיף להגיע לזירה עם החוקרים הראשונים "טרם יחולו שינויים ב'סצינה'",¹⁰⁹ וכפי שצוין לעיל (וכך מלמדות גם התמונות) תמיד הופיע כשהוא לובש "מדי משטרה מגוהצים למשעי". לרוב הגיע יחד עם כמה בעלי תפקידים קבועים, ששיקפו שילוב בין ישן לחדש, ולכל אחד מהם נודע תפקיד מוגדר היטב בזירה: צלם, פתולוג, גשש, כלב ושוטרים נוספים שבודדו את זירת הפשע וסייעו בשחזור. תמונות צולמו בזירות פשע עוד בטרם השתלב שקמוני בעבודת המשטרה, אך לכלי זה היו מגבלות, שבגינן, כזכור, התבקש שקמוני לראשונה לבנות דגמים. במקרים מסוימים השחזור הוסרט, אף שאמצעי זה היה נדיר יחסית – יש לשער שבשל עלותו הכספית הגבוהה.¹¹⁰

108 שור, מבוא, לעיל ה"ש 63, בעמ' 15-17.

109 "איש התפאורות", לעיל ה"ש 58.

110 ראו למשל שימוש בצילום והסרטה בחקירת אונס ילדה בת 4 ביפו בשנת 1956: "החלה חקירת הנאשם באונס הילדה ביפו" על המשמר 5.7.1956, 5.

הפתולוג בחן את הגופה בזירת הפשע, בניסיון להעריך באופן ראשוני את סיבת המוות ומידע נוסף שניתן להסיק ממצב הגופה. כאשר בוצעה בדיקה נוספת במכון הפתולוגי, היה שקמוני מגיע לעיתים כדי לצפות בה.¹¹¹ במקרה של אשת הנספח הבריטי תיאר העיתונאי אורי דן את התנהלות הפתולוג בזירת הרצח בפרוטרוט:

היה זה קצת יוצא דופן כשד"ר קרפלוס לבש במרכז השדה השומם את חלוקו הלבן, נטל מספריים וניגש אל הגווייה בהבעה מקצועית. מפקד נפת צפון עמ"מ בודינגר כיסה עליו ועל הגווייה בסדין לבן מפני עיניהם של אנשי משמר הגבול והמשטרה שאיבטחו את המקום. אולם מפעם לפעם אפשר היה לשמוע את קולו הפסקני של קרפלוס מדווח למשקיף האו"ם מייג'ר סיטל, שעמד בקרבתו, על תוצאות הבדיקה.¹¹²

מבדיקה זו הסיק קרפלוס כי סיבת המוות היא ירי מאקדח מסוג קליבר בקוטר 9 מ"מ שהתרחש לפחות 6 שעות קודם לכן, וכי לאחר הרצח נגררה הגופה ברגליה והושלכה בין קני הסוף.¹¹³

גם השימוש בגששים נותר בעינו כפי שהיה במשטרת המנדט, חרף העובדה שנתפסו כשריד לעולם הפרימיטיבי והאוריינטליסטי, והיותם של ממלאי התפקיד בדואים.¹¹⁴ השילוב שנוצק בדמותם, של אנשי טבע בעלי יכולות לזהות עקבות שאיש אינו מבחין בהם כמעט, והיכרותם הקרובה עם תוואי השטח, הפכו אותם לחסרי תחליף עבור המשטרה, מג"ב וצה"ל. תחום מומחיותם הייחודי של הגששים היה צר מכדי לאתגר את שיטות עבודתה של מז"פ, ואפשר את השתמרותם כשחקנים קבועים בזירות הפשע. לעיתים הנחה שקמוני עצמו את גשש המשטרה היכן לבצע את החיפושים.¹¹⁵

כך למשל בינואר 1956 רצח חניך במוסד את מדריכו בזמן נסיעה משותפת, ובתקשורת צוין כי השוטרים זימנו את "הגשש הערבי הותיק סלמה אבו־רגייג", אשר הצליח לאתר סימנים חשובים רבים בזירה, לרבות צמיגי רכב, עקבות אדם כבן 30 שרץ במקום 36-48 שעות טרם הגעת השוטרים, וכי בכל פעם שהגיע לעץ גדול, הסתובב והביט לאחור.¹¹⁶

111 דוח של שקמוני לראש הלשכה הפלילית בנפת חיפה (26.1.1958), אמ"ש א/5.1.

112 דן, לעיל ה"ש 81.

113 שם.

114 על הלבטים בנוגע לגיוס שוטרים ערבים בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל, ראו עודד רון "עשר שנים לפחות הוא מהלך בין הצללים": שוטרים מקבוצות מיעוט במשטרה העברית (1958-1947) "משטרה והיסטוריה" 2, 15 (2020).

115 שקמוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 105.

116 "החלה חקירתו המוקדמת של החשוד ברצח המדריך" חרות 8.10.1956, 4; "החלה החקירה המוקדמת ברצח המדריך מלכימן" הצפה 8.10.2023, 4.

”תיאטרון הפשע של שקמוני”:

פושעים, בלשים וייצוגיהם התרבותיים במחלקה לזיהוי פלילי של משטרת ישראל (1949-1969)

במקרה של רצח אשת הנספח האווירי הבריטי, מצא הגשש שלושה אנשים שרצו, שניים מהם יחפים, וכן תרמילים של כדורי רובה שנשאו סימון של סוריה 1957, עובדה שהובילה למסקנה כי חיילים סורים מהמוצב הסמוך ביצעו את הרצח.¹¹⁷

גם מקומם של הכלבים לא נפקד מזירות הפשע: הם שירתו במשטרת המנדט, גויסו למשטרת ישראל מיומה הראשון, וסימנו את רתימת הטבע לשירות האדם, המדע ואכיפת החוק.¹¹⁸ כבר בשנת 1949, חרף מצוקת התקציב הרבה של המשטרה, הוכשר בבסיס המשטרה בבית דגון מתקן שהותאם לאילוף כלבים, ובו הוכשרו 25 שוטרים לתפקיד ”נוהגי כלבים”, ו-36 כלבים הודרכו לחשוף ולאתר עקבות, חשודים, וסמים מסוגים שונים.¹¹⁹

שחזור זירות פשע בהן היה שקמוני מעורב, מקום ותקופה אינם ידועים, אמ”ש

117 דן ”הגווייה נמצאה”, לעיל ה”ש 81.

118 רפאל רזין ”גשוש וזהוי באמצעות כלבים” רבעון משטרת ישראל 3, 132 (1956); פנחס דין ”הלכה בדבר כשרותה של פעולת זהוי שנעשתה על ידי כלב כראיה במשפט פלילי” רבעון משטרת ישראל 1, 47 (1956).

119 דוח שנתי 1949, לעיל ה”ש 71, בעמ’ 11. בהקשר זה יוער, כי תעלומה בלשית של ממש היא בעינינו כיצד טרם זכה ”הכלב דגון” למחקר אקדמי שלם ומקיף; הוא ראוי לו ללא עוררין. בעיתונות התקופה קנה כלב זה את עולמו; ראו, למשל, עמנואל נוימן ”האיש מספיד את כלבו” 9-9-9, 5.1.1954, 4.

לעיתים ביקר שקמוני פעמים מספר בזירות הפשע, כדי לברר ולבדוק אפשרויות שונות בנוגע לדרך ביצוע העבירה או לחשיפת זהות העבריין. נוסף על כך, נהג לתשאל עדים שיכלו להציע לו קצה חוט בנוגע לזהות העבריין או מניעיו. כך למשל בחקירת מותו של ילד, שאביו טען שמת כשנפל ממיטתו, שוחח שקמוני עם שכן, שהצביע על המקום אשר "בו עמד לפני כחודש ימים וראה את הילד ס. ערום בכפור יושב על המדרגה העליונה, ע"י דלת הכניסה לדירה".¹²⁰

שקמוני נהג להביא עימו לזירות הפשע מזוודה שבה ארז כלי עבודה פשוטים: מצפן, מד'זווית, מודד מרחקים, פלס מים, פנס, זכוכית מגדלת, מסכת גז קטנה, שרוך ארוך, ומכשיר אחד מורכב יותר – מודד כתמי דם שפיתח בעצמו. עם הגעתו למקום ערך תחילה מדידות קפדניות, שכן, ללא דיוק, "לא תהיה זו תבנית אלא צעצוע".¹²¹ לאחר מכן, ערך בדיקות שונות, לפי טיב הזירה: כשבדק חשד לרצח שבוצע במונית, שאב את המושבים ואת רצפתה באמצעות שואב אבק, ומצא שערות שהועברו לבדיקת מעבדה.¹²² לעיתים בחן צמחים שאותרו על סוליית נעלו של הנאשם,¹²³ חול שנאסף מעל גופה,¹²⁴ ובמקרה אחד גם נוצת ציפור שנמצאה על צמיג אופנוע,¹²⁵ כדי ללמוד ככל הניתן על זהות העבריין. כאשר נמצאה באוגוסט 1964 גופת צעירה לא מזוהה באזור עכו, שם לב הפתולוג לכתר באחת משיניה, עקר את השן ומסר אותה לשקמוני, שהחל לחפש אחר רופא השיניים שהתקין את הכתר, לצורך זיהויה. תחילה עבר אצל כל רופאי השיניים בעכו, ולאחר מכן, בעקבות מידע על כמה נשים יפואיות נעדרות, עבר ליפו ושם אכן מצא את הרופא.¹²⁶

לצורך שחזור עבירות רצח, או פשע שקורבנו היה קטין, השתמש שקמוני באנשים בעלי מידת גוף דומה לזו של הקורבן, כדי לגלם את דמותו, כך שניתן יהיה לשחזר את המעשה במדויק. בתמונות שהשתמרו אצלו ובספרו, ניתן לראות כיצד ביצעו חשודים ושוטרים, ביחד ולחוד, שחזורים מעין אלה. בעת שחזור אונס שביצע גבר אילם בילדה בת 4, "לשם הדגמת המקרה לקח האילם על זרועותיו ילד קטן שנמצא במקום, כדי להסביר לשקמוני ולמתרגם המשטרתי לשפת הסימנים כיצד הרים את הילדה בליל המקרה".¹²⁷

120 דוח מנשה שקמוני לראש לשכת חקירות נפת ירושלים (15.2.1963), אמ"ש א/19/4.

121 "איש התפאורות", לעיל ה"ש 58.

122 שקמוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 117.

123 שם, בעמ' 43.

124 מכתב ממלכה פומרנצבלום, המחלקה לקורטר וגיאולוגיה רצנטית, אל מנשה שקמוני (30.5.1963), אמ"ש א/18/1.

125 פנחס דין "מעשה ב-3 נוצות" רבעון משטרת ישראל 7-8, 156 (1958).

126 שקמוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 43.

127 "החלה חקירת הנאשם באונס הילדה ביפו" על המשמר 5.7.1956, 5.

מכל האמור לעיל עולה כי חרף הגישה המבודחת כלפיו כמי שמנהל "תיאטרון פשע" או כאל "איש הצעצועים", הרי ששיטות עבודתו של שקמוני עלו בקנה אחד עם אותן תכונות בדיוק שדרש הנס גרוס מחוקרי המשטרה: אותו קצין משטרה נחוש והחלטי המנהל את חקירת זירת הפשע, ואינו נותן לזירה לנהל אותו, תוך שימוש בביקורתיות, ספקנות, שכלתנות וקור רוח. עם זאת, אין ספק כי ממש כמו גרוס, גם שקמוני הושפע לא מעט מסטראוטיפים, ונתן להם משקל ממשי לצד חקירותיו המדעיות. כך למשל לגבי רצח גבר יהודי שבוצע בשנת 1964 קבע שקמוני כי "מאופן בצוע הרצח – היינו מהלומות אכזריות בראש המנוח בפטיש גם שלפי המצב כבר לא היה נחוץ לשם בצוע השוד, ומהנעליים עם ברזלים על הסוליות וצורת הנעליים: עקב איטלקי צר – הוביל להשערה שהרצח בוצע ע"י רוצח צעיר אכזרי מבני המיעוטים".¹²⁸

במקרה אחר קבע כי העובדה שלא נמצאו חבלות על גופה של מתלוננת באונס פוגעת במהימנות עדותה, כי לא ייתכן שאישה נאנסה בעמידה, מבלי שתשתף פעולה עם הגבר, והמליץ על סגירת התיק.¹²⁹ גישתו תאמה את הסטראוטיפ שרווח בתקופה זו בחברה ובמשפט, ולפיו הגדרת יחסי מין כאונס מחייבת מאבק של הקורבן, והיעדרו עשוי להתפרש כהסכמה מצד האישה.¹³⁰ לגבי נערה בת 16 שעסקה בזנות ונרצחה, כתב בספרו כי "סטייתה מדרך הישר הוליכה אותה אלי קבר".¹³¹

רגשות כמעט ואינם מופיעים בשפע המסמכים שכתב שקמוני לעיתותיו במשטרה, בספרו, בחוות דעת שהגיש לבית משפט או בראיונות הבוודים שהעניק לעיתונאים. ספרות הבלש הועידה לגיבורה תגובה "צוננת" בעת ההתמודדות עם המוות בזירות רצח: "בניגוד לאדם הרגיל, הגיבור אינו נרתע מלעסוק בו [במוות], שהרי זו אמנותו וזה מקצועו".¹³² ניתן אמנם להניח שהתמודדות עם כל אותו שפע עצום של אירועים, שלקמצוץ מהם נחשפנו דרך אוסף הצילומים המטלטל, לא הותירה אותו חסר רגש;¹³³ אך רגשותיו נכבלו בידי התפיסות בדבר מהותן של מקצועיות ושל גבריות בזירה ייחודית זו. רגשות, חרף היותם עניין אישי לכאורה, מנוהלים בידי נורמות חברתיות, המכתיבות האם, ועד כמה, ראוי להפגינם או להסתירם. הצגתם במקום ובזמן הנתפסים כלא ראויים עשויה להוביל

128 דוח של שקמוני "סכום חקירה בתיק פ"א 2555/64 הנוגע לרצח משה ו. יליד 1904 מחיפה" אמ"ש 6/3/א.

129 דוח של שקמוני אל ראש הלשכה הפלילית בנפה הדרומית (20.12.1956), אמ"ש א/23/3.

130 אליגון-דר, לעיל ה"ש 101.

131 שקמוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 43.

132 גורביץ', לעיל ה"ש 28, בעמ' 22.

133 על הקשר בין רגשות וערכים מוסריים ראו: MARTHA C. NUSSBAUM, UPHEAVALS THOUGHT: THE INTELLIGENCE OF EMOTIONS (2001).

לגינוי חברתי.¹³⁴ הידע הנרחב הקיים היום על טראומה, לחץ ושחיקה בעבודת המשטרה עדיין לא היה מוכר, ולא כל שכן – הטיפול בהם. במצב זה, לא פעם היה ההומור השחור מפלטם היחיד של השוטרים.¹³⁵

לפיכך, גם אם ברור שמנעד רגשות מגוון ליווה את עבודתו, רק לעיתים נדירות הבליחו אלה בתוך עולמו המקצועי של שקמוני. שניים מאותם חריגים נדירים מצויים בספרו, שנכתב לאחר פרישתו לגמלאות, ולפיכך הרשה לעצמו כנראה לחשוף דרך סדק קטן את רגשותיו. בשני המקרים, מדובר היה ברצח נשים – האחת אישה צעירה, והשנייה ילדה. במקרה הראשון, נקרא שקמוני לזירה שבה נמצאה גופתה של אישה שנרצחה; היה זה בחודש ינואר 1968, ביום קר שבו "צינה עמדה באוויר והקור חדר לעצמות", אך "המראה שנתגלה לעיני היה לדידי מעורר צמרמורת יותר מכל כפור שבעולם".¹³⁶ במקרה השני, תיאר את תחושותיו בעת איתור גופת ילדה שנרצחה בפברואר 1953: "הגעתי למקום עם אנשי משטרה אחרים, כולנו בעלי מקצוע קשוחים; אך המראה המחריד הזה של הילדה זהובת-השיער, אשר נראתה כמלאך תמים ששוסע באכזריות, היה למעלה מכוחותיהם של אחדים מאיתנו, שבחשאי מחו דמעה מזווית עיניהם. ברם, חייבים היינו להתגבר ולהמשיך במלאכתנו".¹³⁷

3. תיארון הפשע: היבטים פרפורמטיביים בעבודת מז"פ

שר המשטרה הראשון של ישראל, בכור-שלום שטרית, היה בעברו שוטר וקצין משטרה, ולפיכך ידע להעריך את הישגיו המקצועיים של שקמוני. כאיש ציבור, ודאי ידע לאמוד נכונה את הערך המוסף של עבודתו לתדמית המשטרה, והוא נהג להביא אישים חשובים לסיוור במשרדו של שקמוני, שכונה על ידו "תיארון הפשע".¹³⁸ באופן דומה, באחת הפרשיות המופיעות בספרו, ציין שקמוני כי "כשרונותיו של איש משטרה חייבים להיות מגוונים ביותר. רצוי שיכללו גם כושר משחק דרמטי".¹³⁹ אומנם, באותו מקרה נדרש

WILLIAM M. REDDY, THE NAVIGATION OF FEELING: A FRAMEWORK FOR THE HISTORY OF 134 EMOTIONS (2001).

135 המחקר הקיים מצביע על שיעורים גבוהים יותר של מחירים נפשיים שמשלמים שוטרים בהשוואה לעבודות אחרות, וגם כיום קיימים חסמים רבים בנגישותם של שוטרים לסיוע נפשי, ובעיקר תפיסות של גבריות וחשש מפני פגיעה בסודיות עבודתה של המשטרה. גם כיום הומור שחור הוא מפלט חשוב עבור רבים מהם. ראו נעמי לבנקרון "אפילו טוני סופרנו כבר הולך לפסיכולוג": המענה הנפשי שמעניקה משטרת ישראל לשוטרים" **נפגעי עבירה: היבטים משפטיים, חברתיים ופסיכולוגיים** (רונית פלד לסקוב, אפרת שוהם ומאיר חובב עורכים, צפוי להתפרסם 2024).

136 שקמוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 115.

137 שם, בעמ' 112.

138 שם, בעמ' 190.

139 שם, בעמ' 100.

שקמוני לשמש שוטר סמוי, ולעטות תחפושת, אך דברים אלה היו נכונים גם במובן רחב יותר: חרף הפער הברור והמתבקש בין התיאטרון לבין מערכת אכיפת החוק, קיימים בין השניים גם קווי דמיון מובהקים, לגביהם נציין רק בקצרה כי מידת הפרפורמטיביות שיפגינו השחקנים בפני קהל תכריע את גורלם המקצועי, ולשניהם נחוצה יכולתו לשנן ולזכור את שורות הטקסט, אך במקביל גם לדעת לאלתר אם מתעורר הצורך.¹⁴⁰ השנים שבהן עבד בתיאטרון הבימה, כתפאורן מאחורי הקלעים, אולי לא שיפרו את כישורי המשחק שלו, אך לא הזיקו להם.

ל"תיאטרון הפשע של שקמוני" היו שני היבטים נפרדים: המשרד, והזירה. משרדו של שקמוני, שבו בנה את הדגמים, שילב פשטות ואופל. בצידו האפרורי של החדר, ניצבו כלי עבודה חסרי ייחוד: "ואפשר למצוא כמותם בכל חדר מלאכה רגיל בבית ספר עממי – משורים קטנים, מברגים, פצירות, פטישים, כמה צנצנות של גבס וצבע. אי אלו לוחות של קרטון ודיקט וכיוצא באלה".¹⁴¹ על הקירות נתלו ציורים של שקמוני, רווי הומור, וביניהם ציור של זבוב ופיל, כיוון שלדעתו של שקמוני מטרתה האמיתית של מז"פ (שאף מגולמת בראשי התיבות שלה – מזבוב לפיל) היא להתבונן במציאות במבט המגדיל לאין ערוך כל פרט קטן ושולי: "העיקרון של מנשה שיקמוני הוא: לעשות מזבוב פיל. בזכוכית מגדלת הוא רואה כל עניין של מה בכך, שאחר כך הופך לציר המרכזי בהוכחת הפשע".¹⁴²

אך לצד כלי העבודה הפשוטים וההומור המקברי, שכנו בחדר גם תוצרים רבים של עבודתו, שכללו ערב רב של דגמים מזירות פשע, של חדרים, בתים, מחצבות, רכבים, כולם בנויים מחומריו הפשוטים של המורה למלאכה לשעבר, "ולכל אחד מהם סיפור מרתק, שיכול היה לשמש חומר בסיסי בשביל רומאן בלשי מקצועי".¹⁴³ לעיתונאי "דבר" שביקר במקום הציג שקמוני תבנית של צריף ובו חדר "לכל פרטיו, עד לחספוסים שעליגבי הארונות ועד לכתמי הלכלוך שעל הרצפה. על המיטה שבפינה היתה מוטלת בובת-איש עם שני חוריי-יריה בראש, וכן היתה פגיעה של כדור בקיר".¹⁴⁴

140 לדיון מקיף יותר במקומו של התיאטרון במערכת אכיפת החוק ראו Nicole Rogers, *The Play of Law: Comparing Performance in Law and Theatre*, 8 LAW & JUSTICE JOURNAL 429 (2008);

Denis J. Brion, *The Criminal Trial as Theater: The Semiotic Power of the Image in Law*, CULTURE AND VISUAL STUDIES 329 (Anne Wanger & Richard K. Sherwin eds., 2013).

141 "איש התפאורות", לעיל ה"ש 58.

142 דורית זילברמן "מעבדת שיחזור או איך מגלים רצח בע"מ" על המשמר 25.3.1968, 2.

143 שם.

144 מ' י' בן-גבריאל "מר שקמוני 'משקם' מעשי-פשע" דבר 28.1.1955, 19.

שקמוני בעת בניית דגם,
אמ"ש ב/20/19.

משרדו של שקמוני,
אמ"ש ב/7/12.

הסיוור במשרדו של שקמוני הותיר חותם ניכר על המבקרים, הן בשל תכולתו, שתוארה לעיל, והן בשל התנהלותו בתוכו. כך למשל תיארה העיתונאית רות בונדי את הסביבה שבה התקיים הריאיון: "שיחתנו מתנהלת בחדר־עבודתו של מר שקמוני, על כוס תה ועוגות, וידו מלטפת את גולגלתה של אשה בשם מריה אנטואנט, ארמניה שנרצחה לפני שנים מספר". שקמוני הסביר לבונדי כי בקרוב תעמוד הגולגולת למבחן, שכן שוטר שהתגייס לאחרונה למז"פ, נדרש לפסל את מראה דמות ראשה של קורבן רצח לפי שרידי גופתה, לאחר שחזר מהשתלמות ייחודית בנושא זה בקנדה.

מאמר עיתונות אחר נפתח במילים "גרזן קטן ותמים־מראה נח על גבי שולחן המעבדה. בקרבתו, בתוך צנצנת, נראתה עצם לבנה. ליד השולחן עמד חוקר ממושקף, והתבונן לסירוגין בעצם ובגרזן"¹⁴⁵. בשני המקרים מתארים העיתונאים מאבק איתנים המתנהל במשרד מז"פ, גם אם בכסות תמימה לכאורה: חוקר המשטרה הניצב מול עצם דומם – במקרה אחד מול חלק מגוף הקורבן, ובשני מול כלי הרצח, ומנסה לשדלם לגלות לו את צפונותיהם, באמצעות מבט או ליטוף בלבד.

אך "תיאטרון הפשע" האמיתי של שקמוני התרחש מחוץ למשרדו, עת נדרש לעמוד מול קהל ביקורתי יותר, ולא עיתונאים בלבד. התמונות שהותיר מלמדות כי לא פעם נכחו סקרנים בזירות הפשע, ובחנו את עבודת השוטרים, וכך גם באולם בית המשפט. זירות אלה היוו עבור הצופים מהצד מחזה של ממש, שבו היה שקמוני תדיר השחקן הראשי. בתקופה שבה אירועי תרבות ובידור היו בגדר מותרות, והפשע והמאבק בו סיפקו עלילת

145 זוטא, לעיל ה"ש 69.

מתח להמונים ובחינם, יכלה המשטרה להשתמש בעבודת אנשי מז"פ בשטח על מנת להפגין את המיומנות ואת הכלים העומדים לרשותם לפענוח זירות הפשע.

סקרנים צופים בשחזור בזירת הפשע

כמה מקרים הותירו מידע רב יותר ביחס להיבט זה בעבודתו של שקמוני. הראשון מביניהם התרחש באילת בשנת 1957, ועלילתו נדמתה כלקוחה מסרט אימה של ממש: חולה נפש בשם משה מ' רצח ילדה בת 12 באמצעות כידון בהיותה במקלחת, וניסה לרצוח ילדה נוספת, בת 14. העובדה שהאירוע התחולל בעיירה דרומית שכוחת אל באותן שנים, אך הגבירה את תשוקת הקהל לצפות בדיון המשפטי בעניינו. בהיעדר בית משפט באילת, הוחלט על קיום הדיון באולם ההרצאות של בית התרבות, אך "מפאת לחץ הקהל הרב, הסכים השופט להעביר את החקירה לאולם הקולנוע שהתמלא עד אפס מקום".¹⁴⁶ שקמוני היה מודע כמובן לתשומת הלב הרבה שלה זכתה הפרשה, ובמסמך שנראה כטיוטה לפרק בספרו כתב: "הפועלים לא הלכו לעבודה באותו יום, באו ומלאו את אולם הקולנוע, בו התנהל המשפט. אמהות עזבו את הפעוטים בבית ומהרו גם הן למשפט. כסאות אולם הקולנוע התמלאו חיש מהר, עד אפס מקום. הקהל עמד במעברים בדומית מות".¹⁴⁷ עם עליית המסך, באותו אולם מלא עד אפס מקום, עמדו על הבמה שני שחקנים מרכזיים: הנאשם, אשר תואר בעיתון הארץ "בלתי מסופר, ובחולצת מלחים מלוכלכת", ומולו ניצב שקמוני, עד התביעה הראשון, לבוש במדים מגוהצים, והפגין ידע רב על

146 "החלה חקירת מ. הנאשם ברצח ילדה" הארץ 13.11.1957, 3.

147 טיוטת הסיפור "שיזופרניה" [כך], אמ"ש א/8/11.

העבירה. בין היתר, הציג בפני השופטים תרשימים ממקום הרצח, מסר להם את הכידון שנמצא בידי החשוד, והסביר להם כיצד שחזר את האירוע באמצעות העדויות שגבה, תוך שהוא שוזר בדבריו פרטים קטנים ומדעיים שלא היו חיוניים להרשעה, אך ביססו את מעמדו כאיש מדע באולם בית המשפט.¹⁴⁸

האם ראוי היה לדון בצורה זו, באולם הומה אדם, בעניינו של הנאשם? הוא הודה במיוחס לו זמן קצר לאחר פתיחת המשפט; כמה עדים ראוהו נמלט מהמקום; ולבסוף אושפז במוסד לחולי נפש.¹⁴⁹ שקמוני עצמו היה מודע למצבו הנפשי, וטיוטת הסיפור הקצר שכתב על אודותיו, תיאר את פגישתם בבית המעצר יום לאחר הרצח:

הוא התמוטט מלחץ מצפוני, שהעיק עליו. היה כחרס נשבר. מותקף במוסר-כליות בגלל מעשהו האכזרי, שעשה בילדה קטנה, נטולת מגן. הוא לא זכר מאומה, באפן מחלט, ממארעות של יום אתמול. היה חשש שהאיש יאבד עצמו לדעת.¹⁵⁰

את הפער בין הדרך הרגישה שבה תיאר שקמוני את הנאשם המיוסר בבית המעצר, לבין עדותו הבוטחת, הרהוטה, שזורת העובדות המדעיות בבית המשפט, ניתן להסביר קרוב לוודאי בערכה הציבורי והחינוכי של עדותו. עבור המשטרה, גם אם לא היה צורך בפירוט הרב לצורך הרשעת הנאשם, הרי שערכה של העדות היה רב ביחס לתושבי אילת, והסיקור התקשורתי הניכר הרחיב את מידת השפעתה גם אל מחוץ לכותלי האולם.¹⁵¹ בפרשה זו ייצג שקמוני את החוק, אך ספק אם ייצג את הצדק.

מקרה אחר שבו הפגין שקמוני את כישוריו הפרפורמטיביים התאפיין בעלילה שחוקה למדי בספרות הרומנטית-הבלשית: אהבה, בגידה, רצח. במרץ 1958 נרצח אדם בשם עבדול עזיז, נשוי ואב לחמישה מהכפר מרג'ה, באמצעות 16 חבטות גרון. החשד נפל על אלמנתו, יוסר בת ה-25 מסיבה ששיקפה תפיסת עולם מגדרית-אתנית מובהקת: כיוון שענתה לשאלות החוקרים "בשקט לא רגיל, בניגוד להתפרצויות ההיסטריות של נשים ערביות במקרים דומים".¹⁵² חשדם של החוקרים הופנה גם לצעיר שדיווח על הרצח,

148 "משה מ. הודה ברצח הילדה פנינה זקן באילת" דבר 13.11.1957, 4; "דינו של הנאשם ברצח הילדה באילת - לביה"מ המחוזי" קול העם 13.11.1957, 4; "אמא, ראי מה עשה לי מ." מעריב 15.10.1957, 3.

149 "רוצח הילדה לאישפוז בבית חולים" הצפה 22.1.1959, 4.

150 "שיזופרניה", לעיל ה"ש 148.

151 בארכיון העיתונות נמצאו 41 מאמרים שעסקו בפרשה.

152 זוטא, לעיל ה"ש 69.

מוחמד וואהיד בן ה-19, בן דודו של הנרצח, מכיוון "שזה מזמן מרננות בנות הכפר ליד הברך כי מוחמד מתעלס באהבים עם יוסר הנאה"¹⁵³.
השוטרים לא הצליחו למצוא ראיות שיוכיחו את השערתם, אך "המפנה בא ביום השני לחקירה. לביתו של הנרצח הגיע מפקח ראשון מנשה שקמוני, הקצין הותיק במחלקה לזיהוי פלילי במטה הארצי". עם הגעתו, ביקש שקמוני מן האלמנה שתראה לו היכן הייתה בשעת ביצוע הרצח. היא הראתה לו את המיטה שבה שכבה, הנמצאת מול הדלת. הוא ניסה לפתוח אותה וגילה שהיא נסגרת מעצמה כאשר מרפים ממנה.¹⁵⁴ בעיתון צוין כי עבור שקמוני, די היה בכך לפתרון התעלומה, שכן הבין כי בכך נסתרה גרסתה שראתה דרך הדלת את האלמונים שרצחו את בעלה. בספרו כתב שקמוני גרסה שונה מעט: הסיפור עורר את חשדו כיוון שציינה שבעלה היה לבוש באופן חלקי בלבד כאשר יצא מן המיטה, אך "ידעתי כי ערבי לא יפתח דלת לזר אם אינו עוטה לבוש מלא".¹⁵⁵ בעניין זה לא סמך שקמוני על ידיעותיו בתרבות הערבית, והתייעץ עם סמל משטרה ערבי שהיה במקום, שאישר את ההשערה.

דגם זירת הרצח של עבדול עזיז, המדגים את מקומה של הנאשמת מול הדלת, אמ"ש ב/3/2.

אך שקמוני לא הסתפק בכך והמשיך לבדוק את זירת הפשע ביסודיות, וביקש לבדוק את בגדי האלמנה, שצבעוניותם תוארה בפרוטרוט בידי העיתונאי: "חולצת משי בצבע

153 ש.ם.

154 ש.ם.

155 שקמוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 155.

הארגמן ועליה שמלה גלימה רחבת שרוולים רקומה בקצוותיה¹⁵⁶. שקמוני, הלבוש במדים כמובן, עשה רק פעולה אחת אל נוכח בגדיה: "אימץ את עיניו מבעד למשקפיו עבות העדשה ולרגע אף הסירן כדי להיות בטוח שאמנם הוא רואה דברים כהווייתם. על פניו התפשט חיוך ארכימדסי ומפיו נפלטה מילה אחת: 'מצאתי!'"

אותו ממצא פורץ דרך היה כתמי דם על בגדי האלמנה "אולם למפקח שקמוני, איש המחלקה לזיהוי פלילי, היו אלה יותר מכתמי דם סתם, שיכלו להידבק לבגדיה של יוסר שעה שגחנה על גופת בעלה. כתמי הדם, קבע שקמוני, הם כתוצאה מה זה (בניגוד ל מ ר י ח ה). כלומר – הם יכלו להגרם במקרה זה רק אם עמדה יוסר כשידה מורמת למעלה לא הרחק מהפצע הטרי המתז את טיפות הדם" [ההדגשות במקור]. ואם עמדה ליד הקורבן כשידה מורמת, וספגה נתזי דם משמעותיים, הניח שקמוני "שגרזן המוות היה בידי יאסור עצמה והיא שרצחה את בעלה"¹⁵⁷.

סצנה זו, שעשויה הייתה להשתלב היטב בכל אחד מספרי שרלוק הולמס, סימנה את הדרך שבה הגבר המערבי, השוטר משרת הציבור, הנוקט שיטות מדעיות, גובר על האישה האוריינטליסטית, הצעירה, האלימה והבורה, שאינה מבינה את עוצמת יכולתו של המדע לחשוף את שקריה הגסים. היא נעצרה ונלקחה לחקירה. משהבינה כי המשטרה מצאה ראיות מרשיעות כנגדה, הביעה נכונות למסור עדות חדשה והפעם – "באללה – נכונה!"¹⁵⁸ כעבור שעתיים הודתה כי רצחה את בעלה יחד עם מוחמד, בגרזן שרכש בַּדְרָה, ולאחר מכן השליכו לבאר עמוקה. השוטרים נסעו עימו לחנות שבה נקנה הגרזן, ובעל החנות זיהה אותו מייד כיוון שלא התמקח על המחיר. משם המשיכו לבאר שאליה הושלך הגרזן – באר עזובה, בקצה הכפר, שמימיה מעופשים ועמוקים.

עבור הקורא ההדיוט, היה זה אמור להיות סוף פסוק, כי כיצד ניתן יהיה למשות גרזן מבאר במצב זה? אך למותר לציין, כי שקמוני לא אמר נואש, ופנה אל הבאר, ועימו – תושבי הכפר. המחזה שעמד להיות מוצג באותו כפר נידח ושכוח אל, היה מחזה ייצרי, כובש ומרתק, המשלב יכולות מדעיות ואנליטיות של המודרנה, אל מול קהל אוריינטליסטי, שאליו השתייכו הנרצח, שני החשודים ברציחתו, ותושבי הכפר. על בימת תיאטרון הפשע ניצב השחקן הראשי, שקמוני, חוקר זירות הפשע העשוי ללא חת, אל מול קהל תושבי הכפר המפקפקים, חסרי האמונה בכוחו, ובתוך כך – בכוחם של המדינה, המשטרה והמדע גם יחד:

156 שם.

157 שם, בעמ' 156. שמה של האישה בעיתון הוא יוסר, ובספר – יאסור.

158 זוטא, לעיל ה"ש 69.

בעוד אנו מסתובבים מסביב לבאר הופיעו רבים מתושבי הכפר, הקיפו אותנו במעגל גדול והתיישבו. הם המתינו בשקט ובסבלנות רבה, ביקשו לראות כיצד יוציא היהוד את הגרון מקרקעית הבאר. לגבי היתה זו שאלה טכנית פשוטה. נטלתי מאגנט רביעוצמה, קשרתיו היטב בחבל, הורדתי אותו לתחתית הבאר. לא עברו דקות מספר והגרון נצמד למאגנט. הורם החבל מפי הבאר והגרון בקצהו. לפליאתם של הפלחים היושבים מסביב לא היה גבול. הם ניבטו אלה באלה ועיניהם מביעות תימהון מהול בהערצה. יוקרתה של משטרת ישראל עלתה אותה שעה לגבהים חסרי תקדים.¹⁵⁹

ממש כמו הדאוס אקס מכינה, "האל היוצא מן המכונה", כך נשלף כלי הרצח, הגרון, מן הבאר העמוקה. אך גם כעת, המשיך שקמוני בחיפוש ראיות נוספות, והפריד בעדינות שערה שנצמדה אל המגנט, וכמה עלוקות קטנות ושקופות שנצמדו לגרון. חלקן היו אדומות, ושקמוני חשד שזאת כיוון שמצצו את דמו של הקורבן, לכן שלח אותן לבדיקה במעבדה. בנוסף, "פאר עבודתו של קצין המחלקה לזיהוי פלילי באיסוף ההוכחות המשפטיות", היה הניסיון להטביע על משטח דונג את להב הגרון, ולהשוות בין הסימן שיייווצרו לבין הסימנים שאותרו בסחוס העצם של הקורבן. "אם יהיו סימנים אלה, מתחת למיקרוסקופ, חופפים את הסימנים שנמצאו על עצם הבריא" עדכן העיתונאי א' זוטא את קוראיו "ברור יהיה שהגרון אותו קנה מוחמד וואהיד תמורת 4.250 ל" בחדרה, הוא שבו רצח את עבדול עזיז".¹⁶⁰

4. "טובאריש מאיור" יוצא לגמלאות: הגלורפיקציה של שקמוני, בין מיתוס למציאות

במרץ 1968 פרש שקמוני לגמלאות. במאמר על אודותיו שפורסם ב"מעריב" ערב פרישתו, תוארה דמותו היבשושית והססגונית כאחד כך:

קרח, גבה יקומה, ממושקף ובעל ניב פולנירוסי של אנשי העלייה השלישית - זהו רב פקד מנשה שיקמוני, היוצא בימים אלה לגמלאות, כשמאחוריו מאות תיקי משטרה, שבהם הצליח באמצעות שיטת השיחזור שלו לגלות את מבצעי הרצח, או לפחות לעזור בהבנת ביצוע הפשע [...]

¹⁵⁹ שקמוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 157. תיאור דומה למדי הופיע בתקשורת: זוטא, שם.

¹⁶⁰ זוטא, שם.

יש לו כבר חמישה נכדים, אך הוא עדיין צעיר בהחלט ברוחו. אין לו שום תוכניות לתקופת הגימלאות. כל מה שהוא רוצה הוא – להמשיך לעבוד.¹⁶¹

לכאורה, יכול היה שקמוני בשלב זה של חייו לנוח על זרי הדפנה. נדמה שלא היה מי שלא גמר את ההלל על עבודתו, לרבות קציני משטרה בכירים, שופטים, עיתונאים ואף עבריינים. המשטרה הדגישה תדיר את עבודתו בפרסומיה הרשמיים, בדוחות ובכתבי עת.¹⁶² גם בהודעות לתקשורת שמסרה דוברות המשטרה לא נפקד מקומו: שמו הופיע דרך קבע במדורי הפלילים, והעיתונאים הרבו לשבח. כך למשל כשהתקשתה המשטרה לאתר את רוצחו של בעל מלטשת יהלומים בתל אביב (1959), הרגיע עיתונאי "מעריב" את קוראיו כי בשלב זה "נכנס לתמונה המשחזר הראשי [...] אשר ממשיך הפיו העבים לא הסתתר אף פרט קטן אחד בפשעים שונים ב־10 השנים האחרונות".¹⁶³

המשטרה הקדישה מאמצים רבים להבלטת חשיבותן והשפעתן של שיטות עבודתו של שקמוני על משטרות אחרות, הן בביקור נציגיהן בישראל והן בכנסים שהתקיימו בחו"ל.¹⁶⁴ לפיכך, הקפידה המשטרה גם לשמר שיטות אלה, ושקמוני ערך הכשרות לחוקרי משטרה, חוקרי דליקות, וחוקרי מצ"ח.¹⁶⁵

גם בבתי המשפט היה שקמוני דמות מוערכת, ובין היתר זכה למכתב תודה אישי מנשיא בית המשפט העליון, יצחק אולשן, על סיועו בהבהרת מאפייני זירת הפשע לשופטים.¹⁶⁶ אזכורי הערכה דומים הופיעו בפסקי דין נוספים.¹⁶⁷ אף השופט משה ציוני, יו"ר ועדת החקירה הממשלתית לבדיקת הבריחה מכלא שאטה, שהיה ידוע ביחסו הביקורתי לשוטרים,¹⁶⁸ החמיא לשקמוני בדיוני הוועדה: "עשית כרגיל עבודה יפה".¹⁶⁹

נושא נוסף שזכה להתייחסות בתקשורת, גם אם בהומור, היה חששו של עולם הפשע מפני שקמוני. במאמר בעיתון "דבר" צוין כי הדגמים של שקמוני "מביאים כל פושע לידי

161 הר-גיל, לעיל ה"ש 57.

162 נוסבלט "קורות חקירה אחת", לעיל ה"ש 107; פנחס "מעשה בשלוש נוצות", לעיל ה"ש 125; "איש התפאורות", לעיל ה"ש 58; בועז עברון "במי אשמת המוות?" 9-9-9, 10.9.1953, 13.

163 עמנואל פרת "חקירה מסועפת וקצת מזל..." **מעריב** 7.5.1959, 2.

164 בן-גבריאל, לעיל ה"ש 144; "איש התפאורות", לעיל ה"ש 58.

165 בן-גבריאל, שם; שקמוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 190; דנקה הרניש "יצא ספרו של פקד שקמוני" **דבר** 7.12.1969, 8.

166 מכתב מנשיא בית המשפט העליון יצחק אולשן אל המפכ"ל (2.12.1954). המכתב מתייחס לע"פ 116/54 **גולדמן נ' היועמ"ש** ח 1459 (1954), ומופיע בספרו של שקמוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 69.

167 ת"פ 190/56 (מחוזי-חיפה) **היועמ"ש נ' עזארי** (לא פורסם, 1959).

168 גיא לוריא "משטרה בשביל הנייטיבס": ההיסטוריה של הקמת התביעה המשטרית" **משטרה והיסטוריה** 1, 119 (2019).

169 פרוטוקול הוועדה 4 (12.8.1958), א"מ ל-2666/17 ועדת כלא שטה ישיבה ג".

רוגז רב,¹⁷⁰ ועיתונאי "9-9-9" ציין כי חרף תסכולם מעבודתו, אין הדבר מונע מהעבריינים להעניק לו כינוי חיבה:

תכניותיו המוזרות של ה"טובאריש מאיור" (זהו כינויו הקונספירטיבי של שקמוני בפי אנשי העולם התחתון), החלו מערערות את עצביהם של פושעים מועדים. "להיזהר בפני טביעות אצבעות" – התלונן לא מכבר (בשיחה שנקלטה בדיקטפון שהותקן בתא הכלא) חבר כנופיה אחת בפני ה'בוס' שלו – למדנו כבר. אבל מה אפשר לעשות בפני הצעצועים של ה"טובאריש מאיור".¹⁷¹

אם כך, סיכום ביניים של עבודתו אינו מותיר מקום לספק כי הישגיו המקצועיים וההערכה כלפיו מעולם לא היו שנויים במחלוקת. ועדיין, גם לאחר יציאתו לגמלאות לא חדל שקמוני מעבודתו, אך הפעם פנה לעשות זאת באמצעות הכתיבה. תחילה ביקש לכתוב מדריך מקצועי עבור עמיתיו, אך לבסוף החליט לכתוב "בצורת רפורטז'ות".¹⁷²

מעט שנטל שקמוני את קולמוסו הספרותי לידו, נשתכחה ממנו הכתיבה הדקדקנית והתמציתית שאפיינה את הדוחות המשטרתיים, והומרה בכתיבה עיתונאית לעילא. כתיבה זו תאמה בדיוק את מבנה העלילה התמציתי בעל השלבים הסדורים שאפיין את הבלש הקלאסי: פושע מפר את הסדר חברתי; עבודתו כחוקר משטרה בזירה; והשבת הסדר על כנו, תוך התייחסות קצרה לדיון המשפטי ולעונש שהוטל על הנאשם.

מכיוון שהיה מודע היטב לכוחה של הסנסציה למשוך את הקורא, העניק שקמוני לסיפוריו כותרות שלא היו מביישות אף עורך עיתון: "פתילת האימה", "אסתר הקטנה נקברה בחולות קיסריה", או "נקמת הדם באה העירה". בני זוג שרצחו את בעלה של האישה תוארו כ"זוג הנאהבים שתאוותם הוליכה אותם למחול מוות משותף".¹⁷³ בפתח הספר ציין כי האירועים כולם "אירעו במציאות בדיוק כפי שתארתי" ורק שמות הדמויות שונו.¹⁷⁴ לספר אף צורפו תמונות מזירות הפשע.

בסופו של יום כלל הספר 34 סיפורים, וניכר ששקמוני התלבט באיזה משלל המקרים שחקר לבחור, אך התוצר הסופי כלל רבים מאלה שהיו "רבי מכר" בסיקורם התקשורתית.

170 בן-גבריאלי, לעיל ה"ש 144.

171 "איש התפאורות", לעיל ה"ש 58.

172 "הוכחה חותכת לפשע" למרחב 2.12.1969, 5.

173 שקמוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 156.

174 בחלק מן המקרים לא קיים שקמוני את הבטחתו זו, והשמות הבדויים היו דומים למדי לאלה האמיתיים: כך למשל אלי בולקין זכה לשם רמי דולגין, והקורבן, שושנה פליגלמן, הוזכרה בשמה הפרטי האמיתי בספר. עבור מי שחיו בתקופה שבה התנהל המשפט, אין ספק כי שינוי השמות היה חסר משמעות, ולא היה בו כדי להגן על האנונימיות של הדמויות המעורבות.

בטיטות שהשתמרו, כתב ידו ברור וקריא, ללא מחיקות כמעט, והסיפורים כתובים באופן רהוט וקולח של מי שהשפה העברית והשפה הפורנזית שגורות היטב בפיו, והוא בקי במידה רבה בפרטי המקרים השונים. עם זאת, לא כל הסיפורים שכתב באותה תקופה התפרסמו; טיטות של כמה מהם נכתבו בסגנון דומה לזה של הספר, אך לא נכללו בו. ייתכן כי חשש לפגוע בדמויות שעמדו במרכזם (כמה מהסיפורים שלא פורסמו כלל רוצחים חולי נפש), או שרצה לפרסמם בספר נוסף. בפתח הספר יש הקדמה קצרה מאת המפכ"ל פנחס קופל, מבוא מאת ראש אגף החקירות במטא"ר, ניצב אריה שור, ובסיומו – פרק שכתב מחליפו של שקמוני, עוזי נבות, במתכונת זהה לזו של הפרקים האחרים, ופרק אוטוביוגרפי קצרצר, הכתוב בגוף שלישי ולא ברור אם נכתב בידי שקמוני או בידי אדם אחר.

בשנת 1969 פרסמה הוצאת מעריב את הספר "הוכחה חותכת לפשע", שיצר ציפייה משותפת להפקת רווח, גם אם מסוג שונה ובדרכים שונות, מצד המשטרה ומצד ההוצאה. המשטרה קיוותה להפיק מהספר רווח סימבולי, ולהפגין באמצעותו את יכולתיה, כמו גם את העובדה שקמו לשקמוני ממשיכים במשטרה, ולפיכך עזיבתו איננה סוף פסוק. אין ספק כי דמותו סייעה למשטרה לשיפור דימויה; בתקופה שבה היו השוטרים לא פעם מושא לזלזול ולעג, בין היתר בשל השכלתם המועטה, הפך שקמוני לשגריר הטוב ביותר שיכלה המשטרה לבחור לשיפור תדמיתה בעיני הציבור, ולניפוץ סטריאוטיפים שדבקו בה: זה השולט בזירה ביד רמה, מאתר כל בדל ראיה על אודות העבריין, ומכניע אותו באמצעות כלים מדעיים. במסיבת העיתונאים שהתקיימה לרגל פרסום הספר, הרעיף ניצב אריה שור תשבחות לרוב על שקמוני, על "שיטותיו המהפכניות", על הצלחותיו הרבות, על אימוץ שיטות עבודתו במשטרות אחרות, ומסר כי תרגום הספר עומד להתפרסם בחו"ל במגוון שפות.¹⁷⁵

הוצאת מעריב, לעומת זאת, קיוותה לרווח חומרי שיושג ממכירת הספר, והקדישה בשנים שלאחר צאתו לאור לא מעט מאמצים לקידום מכירתו, באמצעות פרסומות,¹⁷⁶ פרסום פרקים שלמים מתוכו בעיתון "מעריב",¹⁷⁷ וכן ביקורת ספרים על אודותיו שכללה תשבחות בלבד, לספר ולכותב: שקמוני תואר כ"אחד מן המפורסמים שבקציני משטרת ישראל" והסיפורים הכלולים בספר תוארו ככאלה אשר "מביאים בהכרח את הקורא לידי המחשבה שהפשע 'בכל זאת' אינו משתלם".¹⁷⁸ בשנת 1972 נראה כי הוצאת מעריב

175 הרניש, לעיל ה"ש 165; "משטרות בעולם פועלות לפי שיטת שקמוני" **מעריב** 1969.12.20, 2. 176 "למה הוא הודה למרות שלא היה הוכחות נגדו?" **מעריב** 1969.11.23, 24; "מרתק, מעניין, פוקח עיניים" **מעריב** 1969.11.19, 16.

177 מנשה שקמוני "רצח שושנה פליגלמן" **מעריב** 1969.9.29, 9; רב פקד מנשה שקמוני "תעלומת שבעת הכדורים" **מעריב** 1969.11.14, 76.

178 ליאורה קורן "רב־פקד מנשה שקמוני: הוכחה חותכת לפשע" **מעריב** 1969.12.19, 32.

אמרה נואש ממכירתו, וחילקה אותו כפרס המוגרל בין הפותרים נכונה את החידונים והתשבצים בעיתון.¹⁷⁹

כך, חרף האינטרס השונה ודרכי הפעולה השונות, חתרו הן המשטרה והן הוצאת מעריב לשמר ואף להעצים את תהילתו של שקמוני, תוך שעתוק שני המיתוסים שנוצרו בתחום כבר במאה התשע-עשרה, הן ביחס לפשיעה והן ביחס לחוקר. שכן, הציבור העדיף לקרוא על הדרך שבה בלש משטרת מהולל פותר פשעים חמורים באמצעות המדע, תוך התעלמות מן העובדה כי הפשעים שבהם טיפל, והצלחתו בפענוחם, היו שניהם החריג ולא הכלל. כך למשל בשנת 1949, שנת גיוסו של שקמוני למשטרה, העבירות השכיחות ביותר היו פריצה (8330) וגניבות אחרות (6683), בעוד עבירות הרצח (47) היוו חלק נכבד מעבודתו אך לא מן הסטטיסטיקה המשטרתית.¹⁸⁰ נוסף על כך, שיעורי הפענוח של עבירות רכוש היו נמוכים באופן משמעותי (19.2%) משיעורי פענוח עבירות נגד הגוף (93.5%).¹⁸¹ גם העובדה כי הפשעים שבהם טיפל שימרו את ההיררכיות המעמדיות והאתניות של התקופה תרמה קרוב לוודאי לפופולריות שלו. העבריינים בפרשיות שפורסמו היו לרוב עולים חדשים, ערבים או חולי נפש. אלה שיקפו התנגשות מעמדית ותרבותית בין "הזר המושלם" שהתגלם בדמותם, כעבריינים שחיו בשולי החברה, לבין עמידתו האיתנה של איש החוק נגדם: החוקר הרציונלי, הבקי בשיטות המדעיות המתקדמות ביותר, ולא פחות חשוב מכך – יליד פולין, עולה ותיק, שהוצג כהיפוכם המוחלט. שקמוני היה בשר מבשרו של היישוב הוותיק, שסטראוטיפים והיררכיות אלה אפיינו גם את תפיסותיו, עובדה שהגבירה ללא ספק את נכונות חבריו לקרוא מאמרי עיתונות על אודותיו או את ספרו.¹⁸² אך סטראוטיפים והיררכיות אלה שרטטו גם את מגבלות חקירותיו של שקמוני, ושל מערכת אכיפת החוק בכללותה: חרף יומרות מדעיות, התאפיינו החקירות לא פעם בהטיות שונות שהתבססו על דעות אישיות ולא על המדע דווקא. זאת ועוד, כל כוחו האינטלקטואלי של שקמוני לא עמד לו לשינוי המציאות שבתוכה התעצבו הפשעים שחקר, או הסטראוטיפים שעיצבו את נקודת מבטו. יכולתו להשתמש בכלים מדעיים לאיתור הסבתא שרצחה את נכדתה, לא אפשרה לו למנוע את הרצח הבא שיתבצע בגלל אותו נורמות חברתיות בדיוק. באופן דומה, הוא יכול להכריע היכן נרצח רועי רוטנברג למרות ניסיונות טשטוש הזירה, אך בשל מיקומה הגאופוליטי של ישראל לא היה זה הרצח הראשון, או האחרון, שבוצע בנסיבות דומות. כישלונות תאורטיים אלה כדוגמאות שהובאו כאן לא זכו לתשומת לב מצד המשטרה, הציבור או הוצאת מעריב, ואולי אף

179 "פרסי 'מעריב' מעריב 6.8.1972, 10.

180 דוח שנתי 1949, לעיל ה"ש 71.

181 שם, בעמ' 22.

182 והשוו ליאורה בילסקי "לפני זה לא עברנו על גדרות": העיר, האישה והמשוטט במשפט יעקובוביץ' המשפט טז 131 (תשע"א).

ההפך הוא הנכון: עצם הרצון להסתירם הוא שהוביל להבלטת הפשיעה החמורה והצלחות חוקרי המשטרה בפענוחה חרף היותם חריג, ולא הכלל. המערכה האחרונה במחזה חייו של שקמוני נערכה בהלווייתו, באוגוסט 1976. בני משפחתו, חברים, ותיקי "ההגנה", ועמיתיו מן הצבא והמשטרה, הגיעו ללוותו בדרכו האחרונה. רב המשטרה, אלי שטרן, עמד בהספד שנשא במהלכה על "אישיות המנוח ועל תרומתו המיוחדת למשטרת ישראל בפיתוח שיטה יחידה בעולם לשחזור אתרים ונסיבות לפענוח מקרי פשע".¹⁸³ משפחתו של שקמוני, לעומת זאת, חקקה על קברו שבע מילים בלבד, שנדמה כי שיקפו טוב יותר את דמותו המורכבת: "מחנך צופה אמן איש מגן חיל ושוטר".

סיכום: "שרלוק הולמס העברי"

באותו היום שבו בא לידי "שרלוק הולמס" העברי, היתה לי ההרגשה כאילו בא אלי ידידי ילדות, ששנים רבות לא ראיתי את פניו. שלום עליך, מיסטר הולמס, ליום בואך להשתקע בתוכנו [...] השם "שרלוק הולמס" נעשה לשם נרדף עולמי עם איש פלא, כלייכול, בעלי המצאות, מחולל־נסים בדרך הטבע. אומר אדם לחברו: אתה דומה לשרלוק הולמס – והריהו מקמץ בשתי מלים אלה הרבה דברים מיותרים. והרי זה כאילו הוא אומר לו אתה אדם שהצלחת להשיג את מרום פסגת החקירה והידיעה: אתה הנך הראוי מכל יתר בני־תמותה לטהר את החברה האנושית מכל סיג ופגם בכשרונך המופלג לבלש ולהריח ולחקור כל חטא עוד לפני העשותו! אתה הראוי שכל חוטא אפילו במחשבה יירא מפניך אימת־בלש ויחזור מיד בתשובה.¹⁸⁴

בעשורים הראשונים של ישראל, היה מנשה שקמוני עבור הישראלים אותו "ידיד ילדות" נשכח, שעל ברכיו גדלו והתחנכו בתקופת המנדט; זה, הרוחם את איתני הטבע ואת כוחות המדע, כדי "לטהר את החברה האנושית מכל סיג ופגם". עבור האזרחים והעיתונאים שעקבו אחר עבודתו, ייצגה דמותו את השוטר שיגן עליהם וימנע את הפשע, או, אם התרחש, יאתר את העבריין וידאג כי יבוא על עונשו. יותר משמשתרת ישראל נזקקה

183 רב־פקד שקמוני למנוחות "על המשמר 24.8.1976, 7; "רפ"ק מנשה שקמוני למנוחות" דבר 24.8.1976, 4; "מנשה שקמוני ז"ל הובא למנוחות" מעריב 24.8.1976, 15.

184 אורי קיסרי "'שרלוק הולמס' בעברית" הארץ 11.4.1926, 3.

לחוקר זירות פשע יעיל, היה זה הציבור שנכסף לדמותו של הבלש הישראלי הראשון, משאת נפש שבלעדיה לא היה החזון הצינוני שלם.

מנשה שקמוני היה חוליה אחת מתוך שרשרת אנושית, צבעונית ומרתקת של חוקרי משטרה, אשר במדינות, תקופות ותרבויות שונות קידמו במידה ניכרת את חקר זירות הפשע, אך נדרשו להתמודד עם דימוים התרבותי שליווה אותם כצל. עבודתו של שקמוני בחקר זירות פשע הייתה ייחודית, חלוצית ופורצת דרך, ושיקפה את רוח התקופה והמקום שבהם פעל, כמו גם הקשרים לאומיים, פוליטיים וחברתיים רחבים יותר, שעיצבו את החברה, הפשיעה והמשטרה. הקשרים אלה הם שאפשרו את הקריירה המקצועית שלו, התוו את זירות הפשע שבהן פעל, ואת האמצעים שעמדו לרשותו.

לכאורה, קשה היה לנבא את דרכו זו של המורה למלאכה האפרורי וחסר הברק, שניצב גם בתיאטרון רק מאחורי הקלעים. "הבלש הקלאסי אמור לגלם באישיותו מזיגה מרתקת של מדען חברתי, פילוסוף של הקדמה המדעית ואמן מטורף",¹⁸⁵ כתב דוד גורביץ. כל אלה נדרשו ממנו לא רק לפענח הפשע, אלא כדי להבטיח את ההיבט הפרפורמטיבי בעבודתו, שימשוך את קהל קוראי הספרים והעיתונים, ולכן נדרשו לו סימני היכר ייחודיים: המקטרת והכינור של שרלוק הולמס, השפם המסולסל של הרקל פוארו, הקרחת והסוכריה על מקל של קוז'אק, מעיל הגשם המרופט של קולומבו, כיסא הגלגלים של איירונסייד, ואליהם הצטרף משנת 1949 "איש הצעצועים" המנהל את "תיאטרון הפשע" – מנשה שקמוני.

עבור שקמוני היה המעבר מתיאטרון הבימה אל "תיאטרון הפשע", וממקומו כתפאורן מאחורי הקלעים אל תפקידו החדש כשחקן ראשי במחזה על הבמה, טבעי למדי. טביעת העין האומנותית, סקרנותו האינטלקטואלית וחושיו החדים הקלו במידה רבה על כניסתו לתפקיד הבלש הכול יכול. הדמיון הלא מבוטל בין עבודת המשטרה לעבודת התיאטרון אפשר מעבר חד פחות מן המקובל לחשוב שיהיה בין שני אלה, תוך שהאומנות בכלל, והתיאטרון בפרט, המשיכו להיות חלק מרכזי מחייו המקצועיים ולשרתם.

שקמוני עמד ליד עריסתה של מז"פ, בשנותיהן הראשונות של המדינה והמשטרה. שם, על קו התפר שבין המנדט למדינה, בין הניוון לתבונה, בין הנורמטיביות לפשיעה, בין האלימות למדע, ובין החיים למתים, הפך שקמוני לסמל, שתוצריו הממשיים עלו על סך שנות עבודתו במז"פ, ועל מכלול התיקים שפענח במהלכן. דמותו המדומיינת סייעה לציבור הישראלי להתמקד בתמונת מיקרו מובחנת היטב של פשע אלים אחד וחוקר מוצלח אחד, תוך התעלמות מתמונת המאקרו – פשיעה מסוג שונה, הנובעת ממצוקות יומיומיות, ולרוב לא תפוענח. בדרך זו יצר שקמוני, כמו רבים אחרים בני דמותו, מדומיינים אם לאו, "דה-פוליטיזציה של העולם, שמצטמצם לכאורה לכדי פתרון של 'חידה ממוקדת',

185 גורביץ', לעיל ה"ש 28, בעמ' 42.

כאילו לא קיים כלל עולם סבוך ובעייתי מחוץ לעלילה הבלשית – עולם שיש בו פשעים חברתיים, פוליטיים וארגוניים, המאפילים לאין שיעור על מקרה רצח 'פרטי' שהבלש מפענח".¹⁸⁶ ככזה, הצליח שקמוני לספק לקוראי עלילותיו אפשרות לתחושת מירוק מצפון והיטהרות קולקטיבית מזככת, שלה נזקקו מאז ומעולם. כך שנדמה, כי מקומו של הבלש, הן זה המשרת במז"פ והן ייצוגו התרבותי, מובטח גם לעתיד לבוא.

186 שם, בעמ' 32.